

Crte ličnosti i svjetonazor kao prediktori vjerovanja u teorije zavjera u vrijeme pandemije COVID-19

Periša, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:744879>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-12**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Jednopredmetni diplomski sveučilišni studij psihologije

Antonio Periša

**Crte ličnosti i svjetonazor kao prediktori vjerovanja
u teorije zavjera u vrijeme pandemije COVID-19**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Jednopedmetni diplomski sveučilišni studij psihologije

Crte ličnosti i svjetonazor kao prediktori vjerovanja u teorije zavjera
tijekom pandemije COVID-19

Diplomski rad

Student/ica:

Antonio Periša

Mentor/ica:

Prof.dr.sc. Zvezdan Penezić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonio Periša**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Crte ličnosti i svjetonazor kao prediktori vjerovanja u teorije zavjera tijekom pandemije COVID-19** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 1. listopada 2020.

Sažetak

Godina 2020. mogla bi ostati u neugodnom sjećanju mnogima. Početkom ove godine svijet je doznao da se virus *SARS-CoV-2* nekontrolirano širi po cijelom svijetu i da predstoji period ozbiljnih promjena koje će ostaviti dubok trag obzirom na navike i ustaljena ponašanja. Tijekom 2020. godine moglo se zamijetiti kako se, uz službena objašnjenja o ovoj bolesti, alternativnim kanalima informiranja šire mnoge neprovjerene, pseudoznanstvene ili čak paranoidne informacije. Takav način informiranja te povezivanja i internalizacije informacija kod određenih pojedinaca poslaže narativ o pandemiji u smjeru teorije zavjere. Zavjerenički tip razmišljanja dovodi se u vezu s nekim crtama ličnosti, kognitivnim stilom te određenim sociodemografskim osobinama. Stoga je cilj ovoga istraživanja provjeriti postoji li odnos među ovim varijablama na hrvatskom uzorku ($N=240$). Analizom prikupljenih podataka pokazalo se kako sklonost općem konsirativizmu, tj. teorijama zavjere imaju osobe desne političke orijentacije, oni s izraženim autoritarnim stilom desnog političkog spektra, religiozniji i oni koji smatraju da je COVID-19 preuveličana prijetnja. Kao najbolji prediktori sklonosti teorijama zavjere pokazali su se nepovoljan stav o službenim objašnjenjima o COVIDu-19 te vjerovanje da je svijet inherentno nepravedno mjesto.

KLJUČNE RIJEČI: COVID-19, teorija zavjere, ličnost, svjetonazor

*Personality traits and worldview as conspiracionism predictor during
COVID-19 pandemic*

Abstract

The year of 2020 will probably not be gladly remembered by many people. At the start of this year, the public worldwide was introduced to the new crisis caused by the virus *SARS-CoV-2* spreading all over the continents. Many people started realising that some changes were about to unfold, changes that will change the way the world works. Throughout that year, it could be noticed that along the formal explanations and information about the disease, some highly dubious information was taking afoot also, spreading through social media and other alternative methods of communication. Such an environment like that made way for conspirational thinking to thrive. Individual's fine attunement to the conspirational cognitive style is related with sociodemographic characteristics, personality traits, cognitive style, etc. Therefore, the main aim of this study was to assess any potential relationship between these variables on a Croatian sample ($N=240$). Results have shown that individuals who are right-authoritative, right-party politically orientated, religious and have a less favourable opinion on the official explanation of the COVID-19 exhibit conspirational way of thinking. Moreover, the strongest predictors of conspirational thinking were the negative attitude towards official explanation of the disease and the perceived inherent unfairness of the world.

KEYWORDS: COVID-19, conspiracy theory, personality traits, worldview

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. O teorijama zavjera.....	3
2.1. Uvodna riječ o konceptu teorije zavjera	3
2.2. Teorije zavjera i zavjereničko razmišljanje	3
2.3. Znanstveni pristup teorijama zavjera.....	4
2.4. Načini proučavanja teorija zavjera.....	5
2.5. Neka znanstvena razmatranja: funkcija i teorija teorije zavjera	5
3. Psihologija i teorije zavjera.....	7
3.1. Ličnost i teorije zavjera.....	7
3.1.1. Crte ličnosti.....	7
3.1.2. Kognitivna rigidnost	8
3.2. Svjetonazor i teorije zavjera.....	10
3.2.1. Politička orijentacija, autoritarnost i religioznost	10
3.2.2. Vjerovanje u (ne)pravednost svijeta	12
4. Teorije zavjera i COVID-19	13
5. Cilj, problemi i hipoteze	15
5.1. Polazište i cilj istraživanja	15
5.2. Problemi i hipoteze	15
6. Metoda i postupak.....	17
6.1. Sudionici	17
6.2. Mjerni instrumenti	18
6.2.1. Opći podaci o sudionicima.....	18
6.2.2. (Proširena) skala vjerovanja u općenite teorije zavjera (Blanuša, 2009; Kapitanović, 2018).....	19
6.2.3. HEXACO-PI-R - 60 čestica (Lee i Ashton, 2009; Babarović i Šverko, 2013)	19
6.2.4. Skala desne autoritarnosti/RWA (Altemeyer, 1981; Čepulić i Tomić, 2013)	20
6.2.5. Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (hrvatska verzija: Ćubela Adorić (2012)	20
6.2.6. Breskinova skala rigidnosti (Breskin, 1968, prema: Proroković, 2004).....	21

6.3. Postupak.....	21
7. Rezultati	23
7.1. Deskriptivni podaci.....	23
7.2. Valjanost i pouzdanost <i>Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera</i>	24
7.3. Sociodemografske karakteristike i teorije zavjera	26
7.4. Narativ o COVID-19 i teorije zavjera.....	31
7.5. Prediktori vjerovanja u teorije zavjera.....	32
8. Rasprava.....	36
8.1. Psihometrijske karakteristike <i>Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera</i>	36
8.2. Odnos teorija zavjere i nekih sociodemografskih karakteristika	37
8.3. Odnos teorija zavjere i stava o pandemiji COVID-19	42
8.4. Neki prediktori vjerovanja u teorije zavjera	44
8.5. Zaključna razmatranja.....	46
9. Zaključak.....	48
10. Literatura.....	49
11. Prilog.....	55

1. Uvod

U potrazi za znanjem i shvaćanjem ljudi su od pamtivijeka promatrali i interpretirali razna zbivanja i događaje na načine koji su s vremenom sve više napredovali u svojoj sofisticiranosti i složenosti. Od najranijih mitoloških, religijsko-metafizičkih tumačenja te, konačno, znanstvene metode postignuti su veliki skokovi u kompleksnosti razumijevanja svijeta u kojem živimo. Način na koji se znanje prenosilo s generacije na generaciju također se uvelike promijenio; od sjedenja oko vatre u plemenskoj zajednici do učionica s tiskanim materijalima i nepresušnim izvorom informacija na internetu prošle su tisuće godina. U današnje doba uistinu postoje mogućnosti za učenje i proučavanje kakve prije samo nekoliko desetljeća nisu bile niti zamislive, no tu se također krije veliki rizik. Naime, postoji jasna distinkcija između *informiranosti*, *neinformiranosti*, ali i često nesretno zanemarene *dezinformiranosti*.

Kada bi netko htio definirati teorije zavjera prema ovakvoj distinkciji mogao bi reći da su one *pojedinačno neshvaćanje da vlastitu neinformiranost ili dezinformiranost tumači kao dobru informiranost*; ili *pogrešno čvrsto uvjerenje da je dobro informiran/a unatoč postojanju snažnih empirijskih dokaza koji ukazuju na suprotno*. Ovakva definicija ide ruku pod ruku pod fenomenom poznatim kao Dunning-Kruger efekt, često spominjanim u socio-psihološkim istraživanjima koja se bave općenitim ili specifičnim teorijama zavjera (npr. Motta i sur., 2018; van Prooijen, 2019). Ukratko, ovaj efekt pretpostavlja da osobe imaju tendenciju precijeniti svoje sposobnosti u usporedbi sa realnim mogućnostima i ograničenjima, posebice ako nemaju dovoljno iskustva i znanja o problemu s kojim se susreću. Osim toga, jedan od najvažnijih elemenata svake definicije teorija zavjere je prateće uvjerenje koje pojedinac ima, a to je da postoje nekakva interesna udruženja kojima bi obmanjivanje javnosti moglo poslužiti u postizanju nekakvih skrivenih ciljeva.

Pojedinac u ovome cijelom konfuznom vremenu, posebice uzevši u obzir trajanje pandemije svjetskih razmjera, ima pune ruke posla da bi svom tom kaosu dodijelio kakav-takav smisao. Njegova ili njezina subjektivna istina i objektivna istina stvarnosti mogu se podudarati potpuno, djelomično ili niti malo. Svakodnevni stres pojačan prilagodbom na tzv. „*novo normalno*“, pristrano novinarsko izvještavanje (npr. *FOX News* i *CNN*), *lažne vijesti* („*fake news*“), portali i forumi vođeni agitatorima, guruima i „*zviždačima*“ oblikuju subjektivnu stvarnost, stoga prirodno je zapitati se postoji li štogod u ljudskoj личности i pojedinačnim stavovima što je povezano s

tendencijom vjerovanja u teorije zavjera. Drugim riječima, postavlja se pitanje postoji li određeni sklop ljudske ličnosti koji bi bio prediktivan istinskom osobnom vjerovanju u teorije zavjera.

2. O teorijama zavjera

2.1. Uvodna riječ o konceptu teorije zavjera

Definirati konceptualno kompleksan konstrukt teorije zavjera u svojoj biti je nezahvalan posao jer svako znanstveno područje koje se bavi ovim teorijama ima vlastitu paradigmu ili stajalište, odnosno istraživači svakog znanstvenog područja na različite načine promatraju i tumače ovu pojavu. U svojoj osnovi definicija iz uvoda opisuje teorije zavjere iz određene informacijske perspektive, dok bi psihološka definicija uključivala konstrukte poput motivacije, potreba, emocija, društvenih odnosa i slično. Prema tome, moglo bi se kazati da su teorije zavjere načini iskazivanja vlastite pripadnosti određenoj socijalnoj skupini i različitost od neke druge, ili davanje smisla zbivanjima u svijetu ovisno o vlastitim percepcijama i doživljajima, možda pak način iskazivanja stavova i vlastitih vrлина... U svakom slučaju „teorije zavjera“ imaju svoju psihološku funkciju o kojoj će se govoriti nešto kasnije.

S druge strane, prema nekim autorima postoji jedan izvjestan problem u vezi same sintagme „teorija zavjere“. Coady (2017) tvrdi kako ova sintagma (kao i npr. „*teoretičar zavjere*“) može biti simbol odvrćanja osoba od kritičkog mišljenja prema temama koje se tiču objektivne bojazni da uistinu i postoje osobe i/ili udruženja čijim tajnim spletkama bi trebalo stati na kraj za „opće dobro“. Nije li opravdano, u jednoj određenoj mjeri, imati sumnju da pojedinci na pozicijama moći zlouporabljaju svoj utjecaj za vlastite potrebe i osobni dobitak?¹ Odgovor nije jednoznačan jer se, iz perspektive prosječnog građanina, o takvim stvarima mora teoretizirati – informacije o takvim činovima uglavnom su nedostupne, a oni koji u tajnosti možda i provode u djelo svoje namjere definitivno bi željeli da to tako i ostane². Sve dok istina ne izađe na vidjelo i ona može biti proglašena samo još jednom u nizu, neozbiljnom „teorijom zavjere“

2.2. Teorije zavjera i zavjereničko razmišljanje

Znanstvena zajednica promatra fenomen zavjereničkog razmišljanja i vjerovanje u teorije zavjera kao dva vrlo usko povezana pojma, no valja imati na umu da se ne radi o apsolutnim

¹ Retoričko pitanje

² Primjer: <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/172059/rtl-prvi-donosi-citavu-snimku-koja-je-usosila-sanadera/>

istoznačnicama. Kako bi se razjasnila ova tvrdnja, nužno je zapamtiti kako vjerovanje u teorije zavjera nije uvijek analogno zavjereničkom razmišljanju. Drugim riječima, osoba koja zavjerenički razmišlja, u stanju graničnom s paranojom, kadra je najbezazlenije događaje povezati i interpretirati na načine koji naliče na nerealno fantaziranje, tj. ovakvo razmišljanje predstavlja opću tendenciju pojedinca da se događajima pridodaju konspirativni elementi (Lantian i sur., 2020). S druge strane, osoba može prihvatiti neku teoriju zavjere bez da kritički razmišlja o detaljima samo zato jer je zavjereničko obrazloženje plauzibilnije obzirom na vlastita idiografska iskustva, sociodemografske osobine, strukturu ličnosti, stavove i tomu slično.

2.3. Znanstveni pristup teorijama zavjera

Istraživanja teorija zavjera relativno su nova pojava u znanstvenoj zajednici, no unatoč tomu postoji relativno veliki interdisciplinarni interes za ovu tematiku. Glavni je razlog tomu sve veća prisutnost problema teorija zavjere u javnom diskursu i utjecaj na društvene prilike i oblikovanje javnog mnijenja.

Jedan od prvih spomena *nečega* što odgovara pojmu teorije zavjera u znanstvenoj literaturi su zapisi iz sredine 19. st. kada je francuski psihijatar J-É.D. Esquirol (1838; prema Butter i Knight, 2020) opisao zavjereničko ili konspirativno razmišljanje koje je definirano kao formalno nepromijenjeno rezoniranje relativno visoke razine, ali nepovezano s vlastitom društvenom ulogom i smislenim osobnim interesom. Mnogi drugi veliki umovi također su promatrali teorije zavjere kao plodno područje istraživanja, kao npr. Karl Popper davne 1950. (prema kojem je teorija zavjere puko precjenjivanje namjere, podcjenjivanje strukturalnih čimbenika i slučajno nastalih efekata nastalih nakon nekog događaja) i Theodore Adorno kojega je, nakon završetka II. svjetskog rata zanimalo kako je ličnost povezana sa teorijama zavjere (1975; prema Thalmann, 2019). Oni se jesu bavili fenomenologijom zavjera, mada ne uvijek o teorijama zavjera u užem smislu u kojem ih promatramo danas. Pionirski radovi poput spomenutih dali su okvir unutar kojeg promatramo teorije zavjere kroz znanstvenu prizmu, no ne smije se zaboraviti da prvi susret većine ljudi s ovim teorijama vjerojatno nije iz znanstvene perspektive već dolazi iz popularne kulture i različitih mišljenja oko raznih društvenih previranja. Kao potvrdu tomu mogu se naći brojni članci, knjige, emisije pa čak i igrani filmovi (Tanner, 1971) o mnogim temama poput (sumnjivog) ubojstva američkog predsjednika Johna F. Kennedyja 1963., napadu na WTC 11. rujna 2001., trgovini

emigrantima s Bliskog istoga i sl. koji samo potpiruju znatiželju šire javnosti (i potencijalnih istraživača-znanstvenika) za konkretne i općenite teorije zavjera.

Danas je sasvim drugačija slika govoreći o značaju koji teorije zavjera imaju na znanstvenu zajednicu koja se bavi društvenim i humanističkim znanostima (psihologija, historiografija, sociologija, filozofija, semiotika, politologija i mnoge druge). Pravi „boom“ u broju objavljenih članaka otpočeo je početkom 21. stoljeća. nakon vrlo značajnih knjiga Fenstera (1999), Knighta (2000) i Melleya (2000) koji su se bavili raščlambom elemenata koji izazivaju zavjereničko promišljanje, nakon kojih su uslijedili mnogi drugi značajni znanstveni doprinosi kojima su uklonjene mnoge dotadašnje nepoznanice o ovoj temi. Obzirom na okolnosti koje su uspostavljene globalizacijskim procesima može se pretpostaviti kako će ovakvih radova samo biti sve više i više (u prilog ovoj tvrdnji idu trendovi pretraživanja na tražilici Google³)

2.4. Načini proučavanja teorija zavjera

Načini proučavanja teorija zavjera, metode i tehnike ponajviše ovise o znanstvenom području. Postoje različiti kvantitativni, uglavnom transverzalne prirode) i kvalitativni pristupi koji najbolje i najjasnije opisuju i/ili objašnjavaju fenomen teorija zavjere kada se međusobno upotpunjuju te se nipošto ne može govoriti o jednom najboljem pristupu (Butter i Knight, 2020; Rose, 2017). Čak i u, primjerice, kvantitativnim psihološkim istraživanjima koja se bave ovom temom valjalo bi omogućiti nekakav input kvalitativnih informacija, bilo to promatranjem sudionika istraživanja ili na neki drugi način na koji bi sudionici sami mogli izvijestiti o vlastitim (meta)kognitivnim procesima.

2.5. Neka znanstvena razmatranja: funkcija i teorija teorije zavjera

Znanstvena istraživanja iz društvenih i humanističkih područja utvrdila su da teorije zavjera uistinu imaju određenu funkciju u procesima dodjeljivanja smisla svijetu oko sebe. Primjerice, van Prooijen, van den Bos i Wilke (2002) i van Prooijen (2011) ustvrdili su da je primarna funkcija

³ <https://trends.google.com/trends/explore?geo=US&q=Conspiracy%20theory>; promotriti trendove, rast interesa za teorije zavjera obzirom na izbijanje pandemije COVID-19

zavjereničkog razmišljanja dodjeljivanje smisla događajima koji ugrožavaju društveni poredak. U takvim stresnim razdobljima, suvremenici takvoga vremena su skloniji zavjerenički razmišljati jer percipiraju nedostatak vlastite kontrole, nedostatak proceduralne pravde, urušavanje dotadašnje strukture, i visoku razine nesigurnosti u buduće ishode. Neki autori poput filozofa Lepika (2008) postuliraju kako osobe sklone zavjereničkom razmišljanju i teorijama zavjere imaju određeni mehanizam kojim stvaraju vlastiti identitet, odnosno da signaliziraju vlastite vrline, to jest ističu pripadanje određenoj skupini istomišljenika (ma koliko god skupina bila heterogena prema nekim drugim, možda i salijentnijim, obilježjima).

Douglas, Sutton i Chichock su 2017. pokušali razjasniti motivaciju za vjerovanje u teorije zavjera i zavjereničko mišljenje te su izdvojili tri zasebne kategorije motiva. *Epistemološki* motivi su oni kojima pojedinac pokušava razumjeti svijet oko sebe kao stabilan, jednostavan i konzistentan, a funkcija teorija zavjera je pojednostaviti ovaj proces (slično kao i heuristike kod stereotipiziranja); *egzistencijalni* motivi služe za osiguravanje osjećaja sigurnosti i ispunjenja osnovnih životnih potreba i nagona, a funkcija im je, pri zavjereničkom razmišljanju, uspostaviti osjećaj subjektivne kontrole; naposljetku, *socijalni* motivi koji pojedinca navode k osjećaju integriteta u širu društvenu sliku i odgovornosti za vlastite društvene uloge. U slučajevima kada su socijalni motivi ugroženi, zavjereničko razmišljanje pruža mogućnosti interpretacije vlastitog negativnog položaja u širokim okvirima (npr. misao „bilo bi mi bolje u životu da sam član masonske lože“).

3. Psihologija i teorije zavjera

Jedno od prvih psihologijskih promišljanja o teorijama zavjera vezuje se uz psihoanalitički pristup i interpretaciju u psihodinamskim terminima vjerovanja, uvjerenja i nagona/nužde, ali s predznakom stanja paranoje (Butter i Knight, 2020). Psihoanalitičari su uspjeli povezati paranoju (kojom se i sam S. Freud intenzivno bavio) sa zavjereničkim tipom mišljenja te pružiti vlastitu interpretaciju funkcije takvih remetilačkih i nepoželjnih misli (prema psihodinamskoj paradigmi, op.a.) obzirom na strukturu ličnosti pojedinca. Ne bi bilo loše napomenuti također da je Freud (1911; prema Melleyu, 2000:6) smatrao paranoju „najracionalnijom mentalnom bolešću sa zastrašujućom sličnosti sa znanošću i filozofijom“.

3.1. Ličnost i teorije zavjera

Prva istraživanja koja su pokušala pronaći vezu između ličnosti i vjerovanja u teorije zavjera pojavila su se početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća nakon dva značajna politička događaja: ubojstva predsjednika Kennedyja (Hamsher, Geller i Rotter, 1968.) i afere „*Watergate*“ zbog koje je predsjednik Nixon bio primoran odstupiti s pozicije (Wright i Arbuthnot, 1974).

Svrha ovih istraživanja uglavnom je bio utvrditi koji interindividualni faktori utječu na rezultate u dimenziji *zavjereničkog mišljenja/mentaliteta* prvenstveno stoga što interindividualne razlike koje postoje obzirom na ličnost mogu pružiti bolji uvid u mnoge specifičnosti konspirativnih tendencija. Prema nalazima Robinsa i Posta (1997) sklonost vjerovanjima u teorije zavjere može se djelomično pripisati ne-adaptivnim crtama ličnosti (npr. neuroticizam ili hostilnost), no takva designacija implicira isključivo negativne aspekte sklonosti zavjereničkom teoretiziranju.

3.1.1. *Crte ličnosti*

U skladu s modelom crta ličnosti poznatom kao BIG-5, koji ima pet odvojenih dimenzija ličnosti – ekstraverziju (društvenost), emocionalnu stabilnost, otvorenost ka iskustvu, ugodnost (suradljivost) i savjesnost (McCrae i Costa, 1994) istraživači godinama pokušavaju otkriti poveznicu s zavjereničkim stilom mišljenja i vjerovanjima u teorije zavjera.

Primarni nalazi pokazali su kako postoji negativna povezanost između vjerovanja u teorije zavjera i dimenzije ugodnosti (Swami i sur., 2010), no kasnija istraživanja opovrgnula su taj nalaz (Swami i Furnham 2012) u smislu da nije utvrđena povezanost ove dvije varijable. Na hrvatskom uzorku Kapitanović (2018) je također dobila nisku, ali značajnu negativnu povezanost dimenzije ugodnosti s tendencijom vjerovanja u specifične teorije zavjera, ali ne i s vjerovanjem u one općenite. U slučajevima kada istraživači dobiju značajan rezultat objašnjavaju to na način da osobe koje vjeruju u teorije zavjera imaju tendenciju biti kognitivno rigidnije te hostilnije. Također, pronađena je negativna povezanost vjerovanja u teorije zavjera i dimenzije interpersonalnog povjerenja u nekim istraživanjima (Goertzel, 1994; Swami i sur., 2010). Osim toga, utvrđena je negativna povezanost s razinom samopoštovanja (van Prooijen, 2016; Galliford i Furnham, 2017) i pozitivna povezanost s dimenzijom otvorenosti ka iskustvu (Swami i sur. 2010; Kapitanović, 2018) za koju autori kasnijih istraživanja tvrde kako se u ovom slučaju radi o specifičnoj otvorenosti ka „*ekscentričnom*“ iskustvu (Darwin, Neave i Holmes, 2011; Swami i sur., 2013).

S druge strane, već je spomenuto kako povezanost pojedinih crta ličnosti i vjerovanja u teorije zavjera često ukazuje na rezultate koji nisu konzistentni kroz različita istraživanja. Goreis i Voracek su 2019. objavili meta-analizu rezultata dobivenih u trinaest različitih radova kojom nije potvrđena značajna povezanost određenih dimenzija ličnosti i vjerovanja u teorije zavjera (npr. dimenzije ugodnosti). Lantian i suradnici (2020) također tvrde kako crte ličnosti same po sebi nisu pouzdan prediktor zavjereničkog tipa razmišljanja.

Općenito govoreći, ličnost pojedinca usko je povezana s načinom na koji pojedinac živi, proživljava i doživljava. Informacija o strukturi ličnosti važna je jer pruža uvid u relevantnu kognitivnu dimenziju koja je u velikoj mjeri definicija same osobe – često se pojedince opisuje u terminima dimenzija ili crta njihovih ličnosti poistovjećujući ih sa osobinama kojima se odlikuju, što naravno nije pogrešno, posebice kada se radi o pozitivnim osobinama. U tom smislu, pojedine crte ličnosti mogle bi biti značajni prediktori sklonosti vjerovanju u teorije zavjere iako nalazi različitih istraživanja nisu konzistentni.

3.1.2. *Kognitivna rigidnost*

Traženje smisla jedan je od osnovnih kognitivnih procesa. Obzirom na to, u znanstvenoj literaturi može se pronaći (jedna od mnogih) podjela na *intuitivni* i *analitički/racionalni* kognitivni stil. Prema Norrisu i Epsteinu (2011) *intuitivni* kognitivni stil okarakteriziran je implicitnošću,

relativnom brzinom i ne ulaganjem mnogo napora prilikom obrade informacija, dok je *analitički* kognitivni stil sušta suprotnost obilježena eksplicitnošću, relativnom sporošću te ulaganjem napora pri obradi informacija. Kognitivni stilovi, stoga, igraju značajnu ulogu u načinima na koji pojedinac sastavlja narativ o svojoj stvarnosti.

Istraživanja na ovu temu pokazala su kako *intuitivni* kognitivni stil može biti značajan prediktor praznovjernosti te vjerovanja u paranormalno, pseudo-znanstvena objašnjenja i teorije zavjera (Aarnio i Lindeman, 2005; Pennycook i sur. 2015). Nadalje, budući da je poznato kako su kognitivni prečaci/heuristike karakteristični *intuitivnom* kognitivnom stilu (Kozhevnikov, 2007), Dagnall, Drinkwater, Parker, Denovan i Parton (2015) utvrdili su da osobe sklone zavjereničkom razmišljanju i teorijama zavjera češće od ostalih rade takozvanu *pogrešku konjukcije*. Ova atribucijska pogreška okarakterizirana je uvjerenjem da su dva neovisna događaja vjerojatnija kada se interpretiraju u konjukciji, nego odvojeno⁴. S druge strane, Swami, Voracek, Stieger, Tran i Furnham (2014) postuliraju kako obrazovaniji ljudi, koji su kroz godine obrazovanja naučeni *analitički* razmišljati, postižu niže rezultate na dimenziji vjerovanja u teorije zavjera.

Ne postoji mnogo literature koja povezuje kognitivnu rigidnost, koja je karakteristična *intuitivnom* kognitivnom stilu, s tendencijom vjerovanja u teorije zavjera, ali je davno utvrđena povezanost kognitivne rigidnosti i političke konzervativnosti i autoritarnosti (Jost i sur., 2003; Jost i sur., 2018). Kognitivna rigidnost je konstrukt uz koji se najčešće vežu pojmovi kao što su konzervativnost, dogmatizam, autoritativnost, nefleksibilnost i sl. (Proroković, 2004). Kognitivna rigidnost u svome načelu ne odnosi se nužno i na socio-kognitivnu rigidnost, već samo na stupanj u kojem pojedinac ovisi o inicijalnom podražaju (srodno heuristici „referentne točke“), ali zbog povezanosti s psiho-socio-političkim fenomenom političke konzervativnosti može se pretpostaviti kako *kognitivna rigidnost* iskazuje i društvenu komponentu. U skladu s načelima i filozofijom geštalt-psihologije, postoji opravdana sumnja da kognitivna rigidnost može biti povezana sa zavjereničkim tipom mišljenja jer vjerovanje u teorije zavjera podrazumijeva relativno rigidan, odnosno krut i isključiv način spoznaje.

⁴ Npr. pad cijena dionica zrakoplovnih kompanija nedugo prije terorističkog napada na WTC 11. rujna 2001.

3.2. Svjetonazor i teorije zavjera

Način na koji pojedinac gleda i tumači zbivanja oko sebe imaće utjecaja na to kako se pojedinac ponaša (mada Festinger (1957) tvrdi da je moguće i suprotno). Prema Roseovoj (2017), teorije zavjera svoje porijeklo mogu naći u uvjerenju pojedinca da je svijet opasno mjesto ili „*kompetitivna džungla*“. Osobe koje svijet vide kao mjesto puno potencijalnih opasnosti imaju tendenciju (i strukturu ličnosti) zavjerenički razmišljati. Pojedincima takvih pogleda na svijet (strukture ličnosti i stavova) teorije zavjere mogu imati kvintesencijalnu ulogu u davanju smisla i nošenju s (stvarno ili percipirano) nepromjenjivim životnim okolnostima. Svjetonazor kao konstrukt dobro je poznat i dovodi se u relaciju sa širokim spektrom varijabli povezanih sa socijalnom kognicijom i drugim spoznajnim procesima, ponašanjem, crtama ličnosti i slično. Svjetonazor se može shvatiti kao neka vrst filtera pažnje kojim pojedinac apsorbira isključivo informacije koje se uklapaju u već složeni narativ, a kojim otklanja opasnost da njegova ili njezina vlastita slika o sebi u terminima identiteta i integriteta bude ugrožena. Kognitivna disonanca samo je jedna od posljedica suprotstavljajućih informacija koje pojedinac treba internalizirati u procesu davanja smisla zbivanjima oko sebe. U tom kontekstu, vjerovanje u teorije zavjera moglo bi biti manifestacija šireg spektra svjetonazora i stavova.

Obzirom na sve rečeno, važno je promotriti kako su konkretni stavovi povezani s teorijama zavjera i kakve praktične implikacije to za društvo ima.

3.2.1. *Politička orijentacija, autoritarnost i religioznost*

Teorije zavjera bave se raznovrsnim temama, no s politikom ima vrlo salijentan odnos što ne bi trebalo čuditi obzirom da je politika okarakterizirana legitimnom moći koja kod nekih pojedinaca izaziva strah te osjećaj ugroze ili nesigurnosti. U takvim slučajevima, teorija zavjere može oblikovati političku zbilju u jednakoj mjeri u kojoj i ona sama može biti oblikovana političkim *Zeitgeist*-om. Kao vrlo dobar primjer toga možemo uzeti trenutna zbivanja oko predsjedničkih izbora u SAD-u 2020. godine: nakon prvog mandata predsjednika Trumpa, na Internet forumima su se počele pojavljivati mnoge teorije zavjera⁵ kojima je cilj bio oblatiti (uglavnom) demokratsku stranku. Također valja napomenuti kako su glasači republikanske

⁵ Vidi: <https://www.wsj.com/articles/what-is-qanon-what-we-know-about-the-conspiracy-theory-11597694801> i <https://www.rollingstone.com/feature/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877/>

stranke u prosjeku sredovječni bijeli muškarci, religiozni, s velikom obitelji, pripadaju radničkoj klasi ili su srednjeg do višeg obrazovanja⁶.

U istom smjeru, teoretičari zavjera vrlo često ulaze u duhovnu i religioznu domenu ne bi li otkrili kakvu skrivenu istinu. Postoje primjeri kada teorija zavjere praktički postane religija. Najbolji primjer mogla bi biti „*teorija o kozmičkom jajetu*“ čiji autor sinkretistički povezuje drevne civilizacijske tekstove i svete knjige, uvjerenja o planetu kao ravnoj ploči i dualističkim spiritualno-materijalnim dimenzijama s kojima obitavamo u nepoznanom suživotu sve kako bi prezentirao svoju verziju svijeta na kojem živimo⁷. U ovome slučaju, teorija zavjere predstavlja svojevrsnu zamjenu religiji. Ukoliko bi htjeli pronaći sličan primjer bizarnih uvjerenja koja imaju religijski karakter, dovoljno je istražiti nešto više o scijentologiji i njenome utemeljitelju Ron L. Hubbardu. Naposljetku, knjige iz serijala o tajnim društvima autora Dana Browna poput *Da Vincijevog koda* ili *Anđela i demona*, vrlo su popularno beletrističko štivo koje je svoju svjetsku popularnost steklo baveći se globalnim zavjerama tajnih društava (uključujući kler).

Istraživanje koje je provela Kapitanović (2018) na hrvatskom uzorku te jedno, za hrvatske prilike interesantno, provedeno na poljskom uzorku (Grzesiak-Feldman i Irzycka, 2009) nedvosmisleno su pokazali kako pojedinci koji su ostvarili visok rezultat na skalama vjerovanja u teorije zavjera pripadaju desnom političkom spektru (u Poljskoj krajnje desnom), dok oni s ostvarenim niskim rezultatom uglavnom pripadaju lijevom političkom spektru. Također, u istom istraživanju Kapitanović (2018) pokazalo se kako su religiozniji i autoritarniji pojedinci skloniji vjerovanju u teorije zavjere, dok su Richey (2017) i Castanho Silva i suradnici (2017) također utvrdili pozitivnu povezanost zavjereničkog mišljenja i visokog stupnja autoritarnosti, a van Elk (2015) pozitivnu povezanost s političkim ekstremizmom.

Budući da u znanosti nalazi nisu uvijek konzistentni tako je slučaj i ovdje. Primjerice, Berinsky je 2012. u svome istraživanju dobio rezultate koji ne utvrđuju povezanost (desne) autoritarnosti i sklonosti zavjereničkom razmišljanju. Govoreći, pak o religioznosti, Dyrendal (2020) razlikuje teoriju zavjere *kao* religiju, teoriju zavjere *o* religiji i teoriju zavjere *unutar* religije što dodatno isprepliće priču o povezanosti religije i zavjereničkog razmišljanja. Obzirom na to, Oliver i Wood

⁶ <https://www.debt.org/faqs/americans-in-debt/economic-demographics-republicans/>

⁷ https://www.youtube.com/watch?v=yvQUlb75k7g&ab_channel=SciManDan

(2014) postuliraju kako ustvari desni autoritarizam posreduje pozitivnom odnosu religijskog fundamentalizma i sklonosti zavjereničkom mišljenju.

Sama povezanost političke orijentacije, autoritarnosti i religioznosti s vjerovanjem u teorije zavjera može se obrazložiti monološkim sustavom vjerovanja koji je zastupljen kod „teoretičara zavjere“ (Goertzel, 1994; Kapitanović, 2018). Prema definiciji, monološki sustav vjerovanja, za razliku od dijaloškog, nije karakteriziran sklonošću djelovanja u interakciji sa kontekstom i sistematičnog povezivanja informacija i empirijskih dokaza. Osobama monološkog sustava vjerovanja karakterističnije je dogmatsko asimiliranje informacija bez pravog kritičkog promišljanja te stoga nerijetko takve osobe stavljaju u kauzalne odnose događaje koji su nepovezani ili spuriozni.

3.2.2. Vjerovanje u (ne)pravednost svijeta

U znanstvenim istraživanjima vjerovanje u (ne)pravedan svijet promatra se kao stav ili uvjerenje osobe da je svijet u svojoj srži (ne)pravedan prema poštenim ljudima. Prema Lerneru (1980), osoba koja percipira neki događaj kao nepravdu će intervenirati (ako je moguće) ili reinterpretirati situaciju (ako nije moguće) kako bi očuvao iluziju o stabilnom pravednom svijetu. Upravo zbog toga potiče se utvrđivanje odnosa između vjerovanja u teorije zavjera i vjerovanja u (ne)pravednost svijeta, budući da postoje naznake kako percepcija nekog događaja te njegova interpretacija itekako imaju veze s tendencijom zavjereničkom mišljenju. Istraživanje Čubele Adorić i Kvartuč (2007) na hrvatskom uzorku podijeljenom obzirom na doživljeno zlostavljanje pokazalo je kako postoji razlika u rezultatima onih koji trpe zlostavljanje od onih koji ga ne trpe, odnosno žrtve zlostavljanja skloniji su vjerovati u nepravednost svijeta. U ovome istraživanju radilo se o objektivnom zlostavljanju („mobbing“), ali pretpostavka je da se koncepti vjerovanja u nepravednost svijeta mogu primijeniti u istraživanjima koja proučavaju „subjektivna/percipirana zlostavljanja“ od osoba koje vrše zavjerenički čin ugnjetavanja (iz perspektive „teoretičara zavjere“). Drugim riječima, nije nelogično pretpostaviti kako osobe sklone zavjereničkom tipu mišljenja percipiraju da im je počinjena nepravda općenito. Istraživanja koja se bave teorijama zavjera, prema saznanjima autora ovog istraživanja, nisu eksplicitno među varijable uvrstili svjetonazore o percipiranoj nepravednosti svijeta, a postoji opravdana sumnja da određeni odnos među njima postoji.

4. Teorije zavjera i COVID-19

Početak 2020. godine svijet je saznao za novi virus iz porodice *Coronaviridae* koji uzrokuje velike zdravstvene poteškoće i ima značajne posljedice na način na koji pojedinci žive svoje živote obzirom na stanje koje je poznato pod nazivom „novo normalno“. Očekivano, javio se velik otpor prema svim mjerama i preporukama koje, koliko god humane, smislene i logične bile, opet uspijevaju frustrirati velik dio populacije.

Način na koji javnost doživljava ugrozu od ove bolesti razvukao se između dvije krajnosti: neki pojedinci zaneseno slušaju svaku preporuku i ne izlaze iz domova, dok se drugi fanatično opiru bilo kakvom „novom normalnom“ i prezentiraju različite narative zbog kojih smatraju da je cijela priča globalne pandemije jedna velika glupost. Čitajući komentare ispod članaka koji izvještavaju o korona-krizi, jasno je kako velik dio populacije smatra kako im „netko“ laže. U odjeljcima iznad ovoga rečeno je kako postoji tendencija zavjereničkom teoretiziranju u vremenima nesigurnosti, u vremenima koja izazivaju paranoidne misli, odnosno u onim vremenima kada pojedinac osjeća da gubi kontrolu nad vlastitim životom. Moglo bi se reći kako je „novo normalno“ plodno tlo za teorije zavjera jer ono podrazumijeva urušavanje nekih i napuštanje mnogih postojećih „kalupa“ odnosno obrazaca ponašanja. Otpor prema takvom slijedu zbivanja mogao bi izazvati zavjerenički tip razmišljanja (stajanje u dugačkom redu ispred pošte, na kiši, s maskom preko lica, da bi se platio račun, nije uobičajeno ponašanje na koje je naviknuta prosječna osoba, primjerice.)

Istraživanja na temu trenutne pandemije i vjerovanja u teorije zavjera iznenađujuće su brojna obzirom da je, u trenutku pisanja ovog rada, virus otkriven prije približno tri četvrt godine. Millerova (2020_a) polazi od pretpostavke kako se u podlozi vjerovanja u teorije zavjera možda krije pretpostavka o monološkom sustavu vjerovanja, odnosno tendenciji pojedinca da potvrde vlastitih pretpostavki traži u neadekvatnim izvorima koji će inherentno potvrditi polazišnu pretpostavku, radije nego u stvarnosti dokazanim empirijskim potvrdama teme o kojoj se (zavjerenički) teoretizira. Interesantno je primijetiti kako u istraživanju Millerove (2020_a) teorije zavjere o COVIDU-19 nisu imale obilježja *monološkog* sustava vjerovanja. Razlog tomu mogao bi biti nedostatak relevantnih podataka o samoj bolesti što u laika dovodi do izjednačavanja vrijednosti znanstvenih podataka i „rekla-kazala“ informacija. Neka druga istraživanja ukazuju kako su neki stavovi o COVIDu-19 povezani s općenitim vjerovanjem u teorije zavjera (Georgiou,

i sur., 2020), s nepridržavanjem preporuka nadležnih epidemioloških službi (Bierwiazzonek i sur., 2020), većom tolerancijom na vandalizam prema objektu zavjereničkog teoretiziranja (Jolley i Patterson, 2020) i slično. Millerova (2020_b) je u svom istraživanju dokazala kako vjerovanje u teorije zavjere o COVIDu-19 ima eksplicitni utjecaj na ponašanja pojedinaca. Konkretnije, stav da je virus umjetno stvoren visoko korelira s takozvanim „*doom-prepping*“, odnosno ponašanjima pripreme i skladištenja zaliha poput goriva, hrane (i WC papira) za pretpostavljeni skori kraj svijeta; vjerovanje da je potencijalna opasnost od virusa preuveličana povezano je s nepridržavanjem različitih mjera i preporuka nadležnih organa i slično.

Uzevši u obzir sve napisano, opravdano je provjeriti odnos vjerovanja u teorije zavjera o pandemiji COVID-19 zbog implikacija koje ima na ponašanje, kogniciju, emocionalna stanja, razinu stresa, sociodemografski status pojedinca, i tako dalje. Postoji mogućnost da će pandemija prestati jednako kao što postoji mogućnost da će potrajati još jako dugo vremena. U prvom slučaju, možda uskoro neće biti što za istraživati, a u drugom slučaju, moguće je da će se iskristalizirati još mnogo različitih teorija i objašnjenja s ili bez elemenata zavjere. U oba slučaja važno je kontinuirano istraživati ovaj fenomen kako bi se došlo do spoznaja koje će pomoći objasniti širu sliku u terminima *općenitih* teorija zavjere.

5. Cilj, problemi i hipoteze

5.1. Polazište i cilj istraživanja

Budući da je znanstvena zajednica prepoznala važnost teorija zavjere i praktičnih implikacija na društveno-političko uređenje, javni diskurs, ali i samo ponašanje pojedinca, cilj ovog istraživanja bio je provjeriti odnos određenih značajki ličnosti (crte ličnosti, kognitivna rigidnost) i stavova (politička orijentacija, religioznost, vjerovanje u nepravdu svijeta) s vjerovanjima u teorije zavjera u vrijeme COVID-19 pandemije.

5.2. Problemi i hipoteze

1. Provjeriti psihometrijske karakteristike Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera (Blanuša, 2009; Kapitanović, 2018).
2. Provjeriti postoji li razlika obzirom na spol, religioznost, stupanj obrazovanja i političku orijentaciju u rezultatima ostvarenima na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera.

H1: Pretpostavlja se, u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja na hrvatskom uzorku (npr. Kapitanović, 2018) da će više rezultate na Skali vjerovanja u teorije zavjera ostvariti pojedinci nižeg obrazovanja, religiozni i oni s desnog političkog spektra.

3. Provjeriti postoji li razlika u rezultatima na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera između onih koji se slažu i onih koji se ne slažu da je „COVID-19 sredstvo kontrole populacije“.

H2: Očekuje se kako će ispitanici koji tvrde da je COVID-19 sredstvo kontrole populacije imati više rezultate na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera, budući da sama tvrdnja da je COVID-19 sredstvo kontrole ima elemente koji bi ju mogli definirati kao teoriju zavjere.

- 4.** Provjeriti koliki je zaseban doprinos određenih konstrukata (desne autoritarnosti, crta ličnosti, rigidnosti, vjerovanja u nepravedan svijet) koji objašnjavaju varijancu rezultata na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera.

H3: Pretpostavlja se kako će svi testirani konstrukti biti značajni prediktori sklonosti vjerovanja u teorije zavjera, osim nekih faceta ličnosti (npr. ekstraverzija i savjesnost).

6. Metoda i postupak

6.1. Sudionici

U ovome istraživanju sudjelovalo je ukupno 240 ispitanika, od kojih sto pedeset i jedna žena (62%) i osamdeset i devet muškaraca (38%) prikupljenih metodom snježne grude i oglašavanjem preko društvenih mreža. U ovome uzorku raspon dobi bio je od 18 do 81 godine starosti, a prosječna dob ispitanika bila je trideset i jedna godina starosti ($M=31.77$, $SD=11.8$). Obzirom na razinu stručne spreme u uzorku, zastupljenost niže stručne spreme je 1%, srednje stručne spreme 43%, više stručna sprema 28%, a visoke stručne spreme također je 28%. Govoreći o religioznosti, 55% sudionika se smatra, a preostalih 45% izjavilo je da se ne smatraju religioznima. Upitavši sudionike da se svrstaju prema tradicionalnoj podjeli političke orijentacije, 29% njih je izjavilo da se smatraju pobornicima lijeve, njih 47% da smatraju da imaju centrističku poziciju, a 24% ukupnog uzorka izjavilo je da im je bliži desno krilo političkog spektra. Osim toga, na pitanje vjeruju li da je COVID-19 stvarna opasnost za društvo 51% sudionika je izjavilo da vjeruju stručnjacima i razumiju opasnost, a preostali su izrazili skepsu prema službenom narativu vezanom za pandemiju. Za jednostavniji prikaz vidi *Tablicu 1*.

Tablica 1 Prikaz nekih demografskih karakteristika sudionika istraživanja (N=240)

	f	%
<i>Spol</i>		
<i>Muškarci</i>	89	38
<i>Žene</i>	151	62
<i>Razina obrazovanja</i>		
<i>Niska</i>	3	1.2
<i>Srednja</i>	103	42.9
<i>Viša</i>	67	27.9
<i>Visoka</i>	67	27.9
<i>Religioznost</i>		
<i>Da</i>	131	54.5
<i>Ne</i>	97	45.4
<i>Politička orijentacija</i>		
<i>Lijeva</i>	70	29.1
<i>Centralna</i>	112	46.6
<i>Desna</i>	58	24.1
<i>COVID-19 je laž</i>		
<i>Da</i>	122	50.8
<i>Ne</i>	118	49.2

6.2. Mjerni instrumenti

Osnovni mjerni instrument korišten u ovome istraživanju bio je sastavljen od nekoliko skala koje su prikladne za kvantitativnu obradu varijabli, odnosno pretpostavljenih prediktora sklonosti zavjereničkom razmišljanju/vjerovanju teorijama zavjere.

6.2.1. Opći podaci o sudionicima

Uvodni dio upitnika formaliziran je na način da obuhvati osnovne sociodemografske karakteristike sudionika u istraživanju. Sastavljen je od pitanja o dobi sudionika, njihovoj stručnoj

spremi, odnosno završenoj razini obrazovanja, zatim upita da se svrstaju u jednu od tri ponuđene političke pozicije (lijeva, centralna, desna), njihovoj religioznosti („*Smatrate li se religioznom osobom?*“) te vjeruju li da je COVID-19 stvarna prijetnja (da/ne). Također, ispitanicima je ostavljena mogućnost da detaljno opišu svoje stavove o pandemiji COVID-19 te otvoreno pitanje „*na kojim portalima ili forumima tražite alternativna objašnjenja za različite fenomene koji su Vam sumnjivi?*“ sve u svrhu kako bi se omogućio dublji uvid u trenutna razmišljanja i stavove pojedinih sudionika.

6.2.2. (Proširena) skala vjerovanja u općenite teorije zavjera (Blanuša, 2009; Kapitanović, 2018)

Kako bi se izmjerila razina sklonosti zavjereničkom razmišljanju, korištena je proširena Blanušina (2009) skala kojom se, prema autoru skale, mjeri *opći konspirativizam*. Skala je proširena naporima Kapitanović (2018) koja je dodala još ukupno devet čestica te validirala skalu za potrebe vlastitog diplomskog rada. Ova proširena skala je skala Likertovog tipa sastavljena od osamnaest tvrdnji na koje sudionici moraju procijeniti koliko se slažu ili ne slažu sa svakom pojedinom tvrdnjom gdje je vrijednost 1 - „*uopće se ne slažem*“, a vrijednost 5 – „*u potpunosti se slažem*“. Ukupan rezultat formiran je sumiranjem ispitanikovih odgovora na svih osamnaest tvrdnji, a viši rezultat sugerira veću sklonost općim teorijama zavjere.

Provjerom pouzdanosti skale dobiven je visok *Cronbach alpha koeficijent* (.93), a prosječna korelacija između pojedinih čestica iznosi .44. Također, potvrđena je jednofaktorska struktura Skale (Kapitanović, 2018).

Primjer vrednovanih tvrdnji su: „*Tajne službe svakodnevno presreću telefonske pozive i e-mailove svojih građana.*“ i „*Bijeli tragovi na nebu zapravo su toksični plinovi kojima nas tajna udruženja žele otrovati.*“

6.2.3. HEXACO-PI-R - 60 čestica (Lee i Ashton, 2009; Babarović i Šverko, 2013)

Za utvrđivanje crta ličnosti sudionika ovoga istraživanja korištena je 60-čestična hrvatska verzija HEXACO-PI-R upitnika koji su preveli i validirali Babarović i Šverko 2013. Radi se o skali Likertovog tipa od šezdeset tvrdnji sa pet stupnjeva slaganja (1- potpuno neslaganje, 5- potpuno slaganje). Skala ima šest subskala kojim mjeri facete ličnosti: iskrenost (H), emocionalnost (E), ekstraverzija (X), ugodnost (A), savjesnost (C) i otvorenost ka iskustvu (O).

Svaki od ovih faktora povezan je sa sebi srodnim faktorima nižeg reda. Ukupan rezultat iskazan je kao prosječna vrijednost koju sudionik ostvari na svakoj subskali odnosno faktoru, s tim da postoje tvrdnje koje se obrnuto boduju.

Primjer tvrdnje za dimenziju iskrenosti je „*Kada bih znao/la da me nikada ne će uhvatiti, bio/la bih spreman/a ukrasti milijun eura.*“, za dimenziju emocionalnosti: „*Ponekad se ne mogu prestati brinuti o sitnicama.*“, za ekstraverziju: „*Rijetko izražavam svoje mišljenje na grupnim okupljanjima.*“, za ugodnost: „*Ljudi mi ponekad kažu da sam prekritičan/a prema drugima.*“, za savjesnost: „*Kada pokušavam postići neki cilj, dajem sve od sebe.*“, te za otvorenost ka iskustvu: „*Zanimljivo mi je učiti o povijesti i politici drugih država.*“

6.2.4. Skala desne autoritarnosti/RWA (Altemeyer, 1981; Čepulić i Tomić, 2013)

Kako bi utvrdili razinu desne autoritarnosti u uzorku korištena je na hrvatski jezik prevedena, skraćena verzija (naporima Čepulić i Tomić, 2013) originalne Altemeyerove (1981) skale. Ova skala sastoji se od 15 tvrdnji na koje sudionici moraju procijeniti koliko se slažu odnosno ne slažu unutar pet stupnjeva (1-apsolutno se ne slažem, 5-apsolutno se slažem). Približno pola tvrdnji suprotno se boduje, a ukupan rezultat izražen je kao zbroj suma slaganja s neparnim česticama i sume neslaganja s parnim česticama (vrijednost stupnja slaganja oduzmemo od broja 6).

Primjer jedne tvrdnje s kojom se autoritarna osoba u teoriji treba složiti je: „*Postoje mnogi radikalni, nemoralni ljudi koji pokušavaju unijeti razdor, a dužnost je društva zaustaviti ih.*“ dok je primjer tvrdnje s kojom bi se trebao ne slagati: „*Ljudi bi trebali težiti razvijanju vlastitih moralnih standarda, a manje se oslanjati na Bibliju i religiju.*“

6.2.5. Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (hrvatska verzija: Ćubela Adorić (2012)

Skala vjerovanja u nepravednost svijeta sastavljena je od deset tvrdnji koje izražavaju opće uvjerenje da je svijet inherentno nepravedan u svojoj biti. Od sudionika se traži da procijene koliko se ove tvrdnje odnose na njih, odnosno koliko se s tim tvrdnjama slažu u rasponu od 1 - „*apsolutno se ne slažem*“, preko 3 - „*niti se slažem, niti se ne slažem*“ do 6 - „*apsolutno se slažem.*“ Ukupan rezultat računa se kao prosječna vrijednost ostvarena na svim tvrdnjama (teoretski raspon je između 1 i 6) pri čemu se veći rezultat smatra vjerovanjem u nepravednost svijeta. Pouzdanost skale izražena Cronbach alpha koeficijentom kreće se u rasponu od .78 do .90 ovisno o primjeni (Ćubela Adorić, 2012).

Primjer jedne tvrdnje iz skale VUPS: „*Mislim da se ljudi uglavnom ne obaziru na pravednost kad odlučuju ili presuđuju drugima.*“

6.2.6. *Breskinova skala rigidnosti (Breskin, 1968, prema: Proroković, 2004)*

Breskinova skala rigidnosti razlikuje se od prethodnih mjernih instrumenata jer je njena posebnost da je to skala neverbalnog tipa. Ova skala u potpunosti ovisi o vizualnom podražaju; u nizu od petnaest uparenih podražaja, sudionik treba odabrati jedan u svakom paru koji mu se više dopada, lijevi ili desni. U svakom nizu uparenih podražaja, podražaj koji je indikativan za višu razinu rigidnosti donosi dva boda, a onaj za nižu razinu rigidnosti nosi jedan bod. Ukupan rezultat zbroj je bodova ostvarenih na svih 15 parova podražaja. Skala ima jednofaktorsku strukturu za zadovoljavajuću pouzdanost s *Cronbach alpha koeficijentom* koji iznosi .70 (Proroković, 2004).

Slika 1. Primjer para vizualnog podražaja (čestice) u Breskinovoj skali rigidnosti (lijevi podražaj – viša rigidnost; preuzeto iz Proroković i sur. 2004)

6.3. Postupak

Upitnik je bio dostupan svim zainteresiranim sudionicima na internetu tijekom mjeseca lipnja i srpnja 2020. godine. Način prikupljanja sudionika bio je putem preporuke, metodom snježne grude i oglašavanjem na društvenim mrežama (osobni profil istraživača s oglašenim pozivom na sudjelovanje preko Facebooka i Instagrama) te sekcijama za komentare raznih novinskih i informativnih portala. Sudionicima je prvo bila objašnjena svrha istraživanja uz zamolbu za sudjelovanje. Opća uputa svim sudionicima bila je da temeljito čitaju tvrdnje te da ne ostavljaju nasumične odgovore. Također, sudionici su obavješteni da im je zajamčena apsolutna anonimnost, ali i da im je omogućeno dobivanje povratne informacije o vlastitom uratku ukoliko ostave kontakt. Ispitanicima na raspolaganju ostavljen je i kontakt istraživača, u slučaju nejasnoća ili pitanja, ali nikakvi upiti istraživaču nisu bili upućeni. Rješavanje samoga upitnika trajalo je približno dvadeset do dvadeset i pet minuta zbog relativno velikog broja tvrdnji. Sudionici su prvo bili zamoljeni da riješe skale verbalnog tipa (opće informacije, *Skala vjerovanja u općenite teorije zavjera,*

HEXACO-60, RWE te *VUPS*), a posljednja skala u nizu bila je skala neverbalnog tipa (Breskinova skala rigidnosti).

7. Rezultati

7.1. Deskriptivni podaci

Analiza svih rezultata provedena je u računalnom programu *Statistica 13*.

Kako bi provjerili opravdanost korištenje parametrijskih postupaka izračunati su deskriptivni parametri koji su sažeti u *Tablici 2*.

Tablica 2 Deskriptivni podaci (aritmetička sredina, standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultat, raspon rezultata i indeksi kurtičnosti te asimetrije distribucija) za skale korištene u istraživanju teorija zavjere

	<i>Skale</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Raspon</i>	<i>Kurtičnost</i>	<i>Asimetričnost</i>	<i>Cronbach alpha</i>
<i>Upitnik ličnosti HEXACO</i>	Iskrenost	3.58	0.70	1.50	5.00	3.50	-0.17	-0.21	.82
	Emocionalnost	3.20	0.75	1.00	4.70	3.70	-0.34	-0.26	.75
	Ekstraverzija	3.29	0.67	1.50	4.80	3.30	-0.18	-0.36	.80
	Ugodnost	3.03	0.60	1.20	4.60	3.40	-0.10	0.02	.79
	Savjesnost	3.58	0.60	2.10	4.90	2.80	-0.23	-0.17	.77
	Otvorenost k iskustvu	3.73	0.71	1.80	5.00	3.20	-0.42	-0.44	.81
<i>Skala RWA</i>		40.85	10.09	16	66	50	-0.38	-0.07	.80
<i>VUNS</i>		3.49	1.04	1	6	5	-0.44	-0.05	.88
<i>Rigidnost</i>		23.22	3.04	16	30	14	-0.68	-0.02	.69
<i>Skala vj. u općenite teorije zavjera</i>		52.64	15.54	18	89	71	-0.66	0.01	.92

Tumač: *M*-aritmetička sredina, *SD*-standardna devijacija; *RWA* – *Skala desne autoritarnosti*, *VUNS* – *Skala vjerovanja u nepravednost svijeta*

Kao što je vidljivo u *Tablici 2*, rezultati u svim korištenim skalama, ako je suditi prema indeksima kurtičnosti i asimetričnosti, normalno se distribuiraju te je stoga opravdano koristiti parametrijske postupke u daljnjim analizama. Korišten kriterij je onaj Georgea i Malleryja (2010) prema kojem bi indeksi kurtičnosti i asimetričnosti trebali iznositi između -1 i 1 da bi se distribucija mogla smatrati normalnom.

7.2. Valjanost i pouzdanost Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera

Prvi korak u analizi rezultata, u svrhu odgovaranja na *prvi* istraživački problem, je provjera psihometrijskih karakteristika Proširene skale vjerovanja u općenite teorije zavjera (Kapitanović, 2018). Provedena je faktorska analiza metodom ekstrakcije zajedničkih faktora postavljanjem na maksimalno jedan faktor. U *Tablici 3* prikazane su faktorske saturacije čestica te karakteristični korijen i udio varijance objašnjene ovim faktorom. Odabran je kriterij saturacije .35 što predstavlja blag do umjereno-strog kriterij. Jedino čestica 11. „*Hrana, odjeća i ostali proizvodi razlikuju se po kvaliteti ovisno u koji dio svijeta se šalju te su kvalitetniji u Zapadnom svijetu nego u Istočnoj Europi i drugim siromašnijim zemljama.*“ granično zadovoljava obzirom na odabranu razinu opterećenja.

Tablica 3 Rezultati faktorske analize metodom ekstrakcije zajedničkih faktora postavljanjem na maksimalno jedan faktor na svim tvrdnjama proširene Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera

<i>Tvrdnja</i>	<i>Faktor I</i>
1. Događaji koji se običnim ljudima čine nepovezanima često su posljedica tajnih aktivnosti.	-.68*
2. U našoj zemlji postoje tajna udruženja i organizacije koje imaju značajan utjecaj na odluke državne vlasti.	-.72*
3. Tajne službe svakodnevno presreću telefonske pozive i e-mailove većine građana.	-.67*
4. Postoje mnoge grupe u svijetu kojima smeta postojanje naše države.	-.56*
5. Vlast ima podatke za koga je svaki građanin glasovao na izborima.	-.50*
6. U razvijenom svijetu vlade tajno nadziru svakodnevni život svojih građana.	-.72*
7. Mnoge su javne osobe - za koje su mediji tvrdili da su poginule u nesrećama ili umrli od bolesti - zapravo ubijene po nečijem nalogu ili im je dan novi identitet.	-.72*
8. O svakoj se osobi svakodnevno prikupljaju podaci koji legalno ne bi smjeli biti dostupni (knjige koje posuđujete, proizvodi koje kupujete...).	-.52*
9. Širenje novih bolesti u svijetu (AIDS, ptičja gripa itd.) namjerno je prouzročeno iz tajnih laboratorija.	-.75*
10. Svijetom upravlja pet bogatih obitelji i oni donose odluke o svemu što se događa u svijetu.	-.69*
11. Hrana, odjeća i ostali proizvodi razlikuju se po kvaliteti ovisno u koji dio svijeta se šalju te su kvalitetniji u Zapadnom svijetu nego u Istočnoj Europi i drugim siromašnijim zemljama.	-.37*
12. Bijeli tragovi na nebu koje ispuštaju avioni zapravo su toksični plinovi kojima nas tajna udruženja žele otrovati.	-.66*
13. Tajne službe preko društvenih mreža (Facebook, Twitter, Skype, Whatsapp, Viber...itd.) imaju uvid u naš privatni život i naše svakodnevne aktivnosti.	-.66*
14. MMR cjepivo je opasno i glavni je krivac za pojavu autizma kod mnoge djece.	-.73*
15. Naš privatni život snima se i prisluškuje kroz kamere naših mobilnih aparata, televizore i ostale kućanske aparate.	-.60*
16. Kinesko povećanje stanovništva predstavlja globalnu ekonomsku i mirovnu prijetnju.	-.49*
17. Teroristička organizacija ISIL osnovana je i financirana od strane američke vlade kojoj je cilj destabilizirati Europu.	-.68*
18. Svjetski moćnici kontroliraju broj populacije na način da ugrađuju kontracepcijske mikročipove ispod kože žena i time kontroliraju hormone i sprječavaju ovulaciju i mogućnost trudnoće.	-.61*
Karakteristički korijen	7.33
Udio objašnjene varijance	41.26

Napomena: * $r_{ij} > .35$

Nadalje, provjeravana je pouzdanost proširene *Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera*. Statističkom obradom podataka utvrđena je visoka razina pouzdanosti ove skale. U *Tablici 2* prikazani su dobiveni rezultati ove analize. Ova skala pokazala se kao vrlo pouzdana, bez potrebe za intervencijom u vidu izbacivanja pojedinih čestica.

7.3. Sociodemografske karakteristike i teorije zavjera

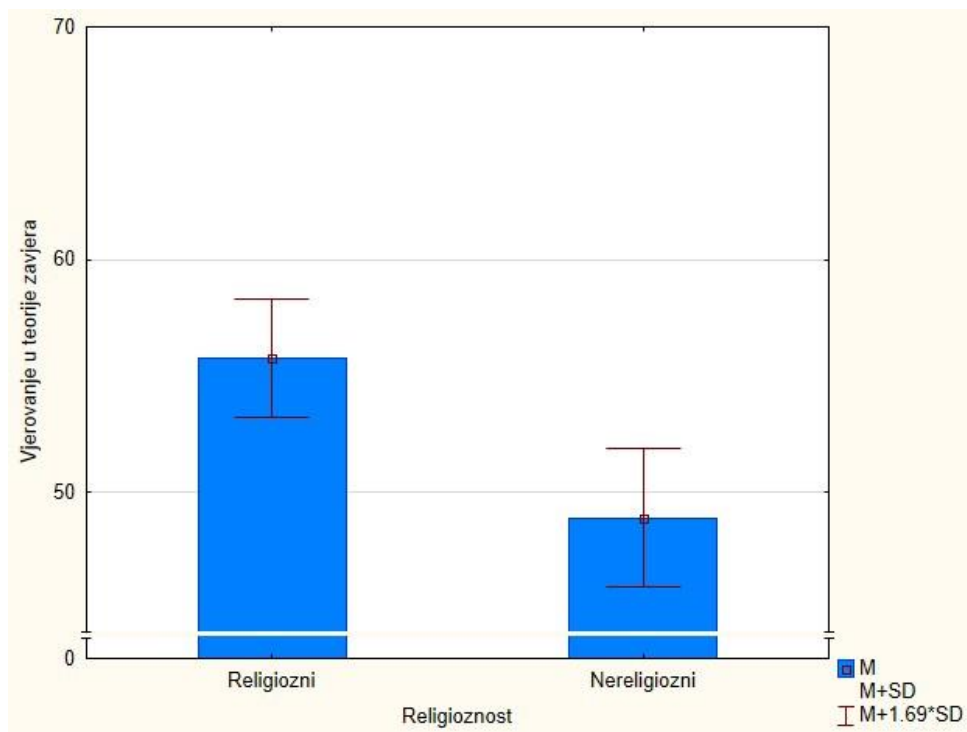
Obzirom na *drugi* problem, odnosno u želji da se ispita postoji li razlika obzirom na spol, religioznost, stupanj obrazovanja i političku orijentaciju urezultatima na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera korišteni su parametrijski statistički postupci (opravdanje parametrijskih postupaka se može naći u *Tablici 2*, u kojoj su vidljivi dobiveni parametri asimetrije i kurtičnosti distribucija te također u *Prilogu 1 i 2*).

U *Tablici 4* prikazani su dobiveni rezultati testiranja razlika *t-testom za nezavisne uzorke* između rezultata ostvarenih na proširenoj *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na religioznost sudionika.

Tablica 4 Prikaz značajnosti razlika između rezultata na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na religioznost sudionika

	<i>Religiozni</i>		<i>Nereligiozni</i>		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N=131</i>		<i>N=109</i>				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	55.76	14.66	48.89	15.80	3.48	238	.00*

Napomena: * $p < .01$

Slika 2. Grafički prikaz rezultata ostvarenih na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na religioznost sudionika

Potvrđeno je kako postoji statistički značajna razlika u rezultatima ostvarenim na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* između religioznih i nereligioznih osoba (vidi *Sliku 2*). Točnije, pokazalo se kako sudionici koji se izjašnjavaju religioznima imaju više rezultate na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* od sudionika koji se smatraju nereligioznima.

Kako bi se provjerilo postojanje razlika u rezultatima u sklonosti vjerovanju u teorije zavjera obzirom na spol, također je korišten *t-test za nezavisne uzorke*. Rezultati statističke analize priloženi su u *Tablici 5*.

Tablica 5 Prikaz značajnosti razlika između rezultata na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na spol sudionika

	<i>Žene</i>		<i>Muškarci</i>		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N=151</i>		<i>N=89</i>				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	52.68	15.78	52.57	15.20	0.05	238	.95

Kao što je razvidno iz *Tablice 5*, nije utvrđena statistički značajna razlika između rezultata koje su ostvarili muškarci i koje su ostvarile žene. Valja primijetiti kako rezultati pokazuju kao da se radi o dvije sasvim identične populacije ($p=.95$).

Nadalje, kako bi ispitali postoje li razlike u rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na razinu stručne spreme sudionika, korištena je *jednosmjerna ANOVA za nezavisne uzorke*. Testiranjem homogenosti varijance Levenovim testom te provjerama normalnosti distribucija ($F=1.14$, $p>.05$; također vidi *Prilog 1 i 2*) utvrđeno je kako je ostvarena pretpostavka o homogenosti varijance i normalnosti distribucija.

Tablica 6 Prikaz značajnosti razlika među rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na stručnu spremu ispitanika

	<i>Stručna sprema</i>								<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>Niža</i>		<i>Srednja</i>		<i>Viša</i>		<i>Visoka</i>				
	<i>N=3</i>		<i>N=103</i>		<i>N=67</i>		<i>N=67</i>				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	59.67	8.9	53.98	1.51	54.36	1.88	48.57	1.88	2.30	236/3	.07

Statističkom obradom prikupljenih podataka nije utvrđeno postojanje razlika među rezultatima ostvarenim na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na razinu stručne spreme

sudionika. Budući da je tomu tako, *post-hoc* testovi nisu provedeni. Rezultati analize prikazani su *Tablici 6*. U *Prilogu 3, 4 i 5* mogu se naći rezultati dobiveni izbacivanjem sudionika „niže“ stručne spreme iz uzorka; rezultati ove analize ukazuju na postojanje razlika među rezultatima ostvarenima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera*, no *post-hoc* testiranjem nije utvrđeno postojanje razlika u rezultatima između pojedinih razina obrazovanja.

Naposlijetku, kako bi ispitali postojanje razlika u rezultatima ostvarenim na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* ovisno o političkoj orijentaciji sudionika korištena je, također, *jednosmjerna ANOVA za nezavisne uzorke (Tablica 7)*. Provjerom osnovnih pretpostavki za korištenje parametrijskih statističkih analiza utvrđeno je da su parametrijske analize opravdan odabir. Rezultati Levenovog testa mogu se naći u *Prilogu (Prilog 1 i 2)*.

Tablica 7 Prikaz značajnosti razlika među rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na političku orijentaciju ispitanika

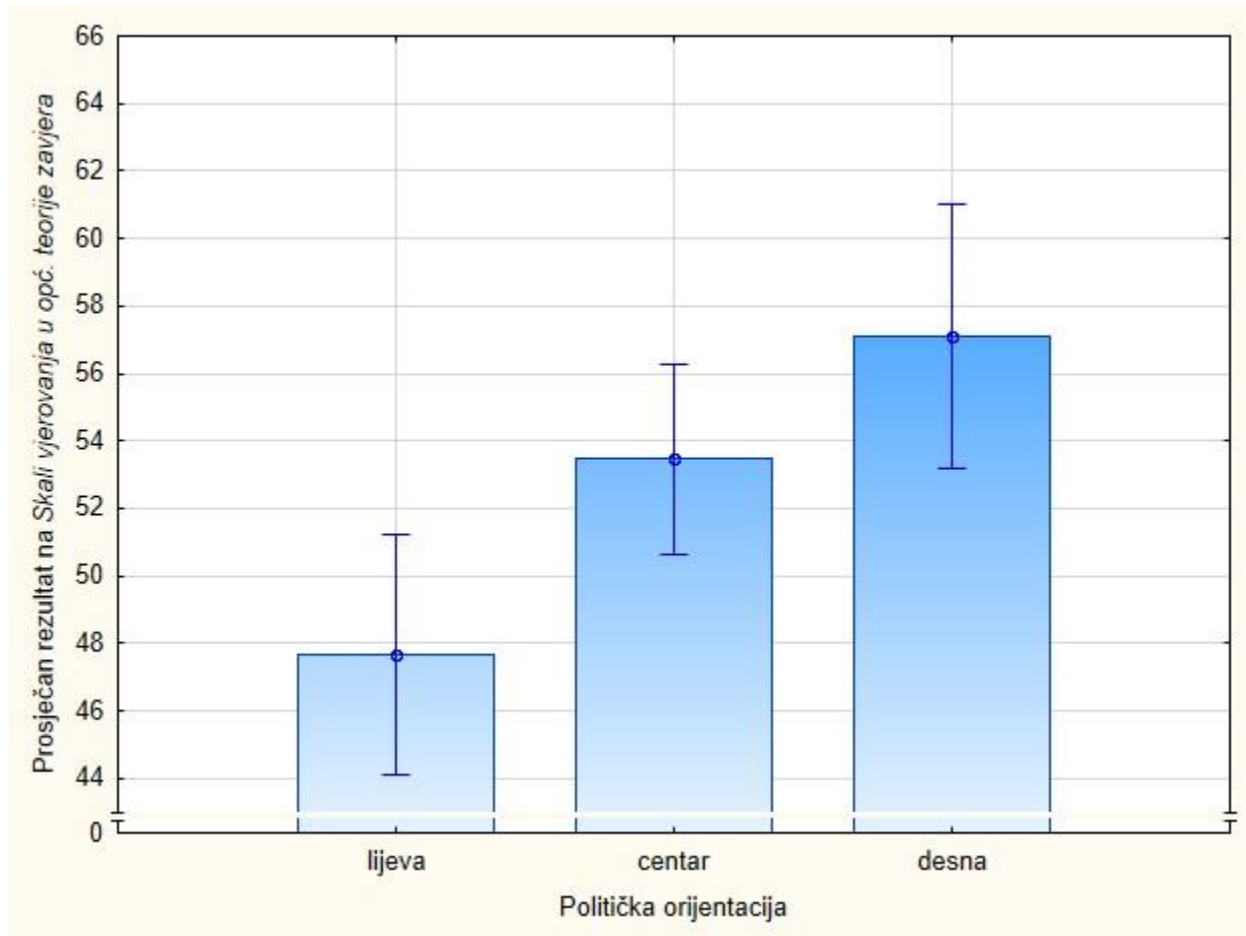
	<i>Politička orijentacija</i>						<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>Lijeva</i>		<i>Centralna</i>		<i>Desna</i>				
	<i>N=70</i>		<i>N=112</i>		<i>N=58</i>				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	47.67	1.81	53.46	1.43	57.07	1.99	6.44	237/2	.00*

Napomena: * $p < .01$

Tablica 8 Rezultati *post-hoc* provjere razlika u rezultatima ostvarenim na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na političku orijentaciju

		<i>lijeva</i>	<i>centralna</i>	<i>desna</i>
		(47.67)	(53.46)	(57.07)
<i>Politička orijentacija</i>	<i>lijeva</i>	-		
	<i>centralna</i>	.04*	-	
	<i>desna</i>	.00*	.43	-

Napomena: * $p < .05$

Slika 3. Grafički prikaz prosječno ostvarenih rezultata na skali vjerovanja u općenite teorije zavjera obzirom na političku orijentaciju

U prvom koraku analize (*Tablica 7*) postojanja razlika u ostvarenim rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na političku orijentaciju sudionika pokazalo se kako uistinu postoji statistički značajna razlika obzirom na tri kategorije nezavisne varijable. Kako bi se provjerilo između kojih točno kategorija nezavisne varijable „politička orijentacija“ postoji značajna razlika korišten je *Bonferronijev post-hoc test* čiji rezultati su prikazani u *Tablici 8*. Konkretno govoreći, utvrđeno je da su sudionici koji su za sebe izjavili da se smatraju pripadnicima desnog i centralnog političkog spektra ostvarili veći rezultat od „ljevičara“. Razlika u rezultatima

ostvarenima u zavisnoj varijabli (vjerovanje u teorije zavjera) nije utvrđena između sudionika kojima je bliža desna i onih kojima je bliža centralna politička orijentacija (također vidi *Sliku 3*).

7.4. Narativ o COVID-19 i teorije zavjera

Obzirom na treći istraživački problem, namjera je bila ispitati postoji li razlika među rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* između onih koji se slažu i onih koji se ne slažu da je „COVID-19 sredstvo kontrole populacije“

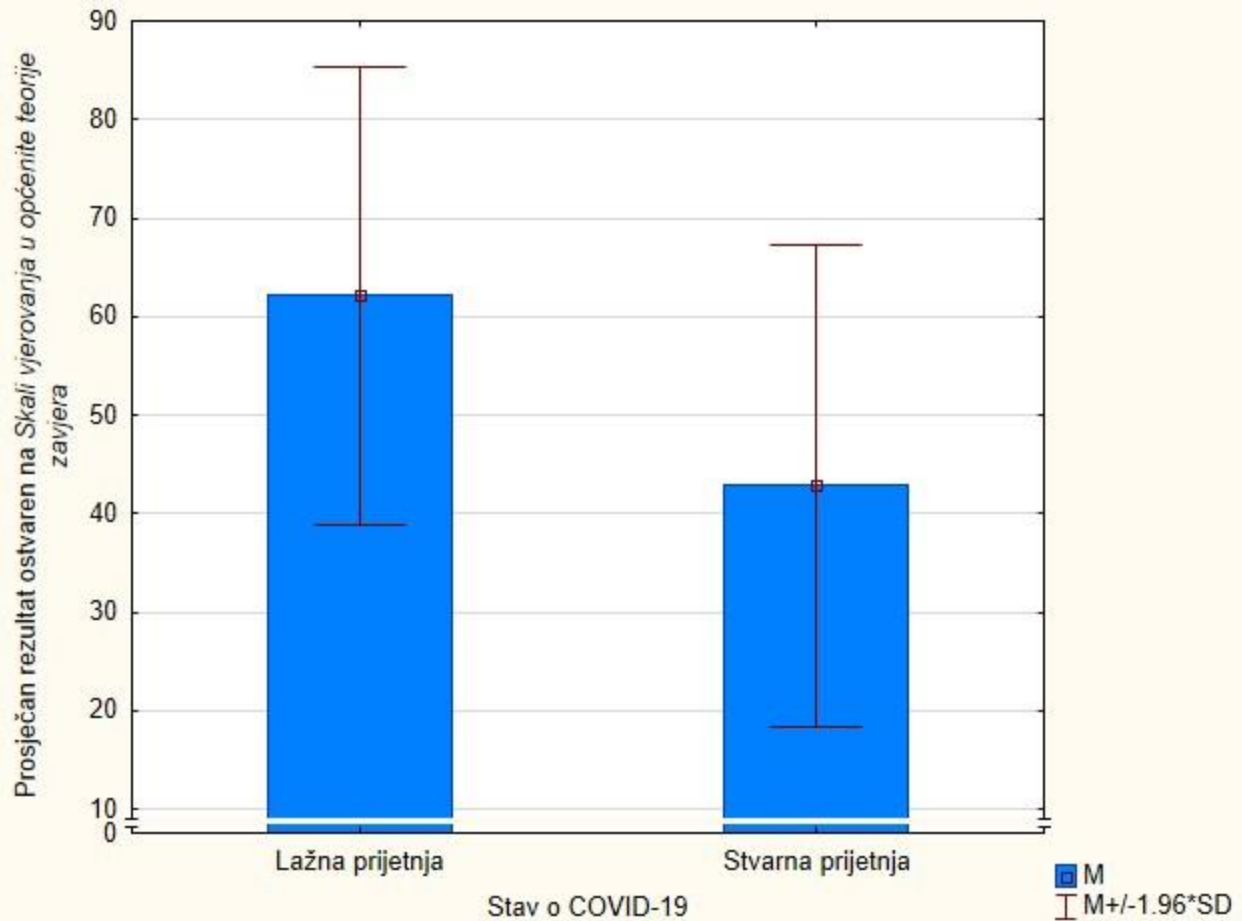
U svrhu odgovaranja na ovaj problem korišten je *t-test za nezavisne uzorke* (*Tablica 9*).

Tablica 9 Prikaz značajnosti razlika u rezultatima na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera obzirom na stav o COVID-19

	<i>COVID-19 je lažan</i>		<i>COVID-19 je stvaran</i>		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N=122</i>		<i>N=118</i>				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	62.13	11.86	42.83	12.52	12.26	238	.00*

Napomena: * $p < .01$

Kao što je vidljivo iz *Tablice 9* postoji statistički značajna razlika, očekivana razlika, između rezultata na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* koje su ostvarili sudionici istraživanja koji smatraju da je COVID-19 lažna prijetnja, od onih sudionika koji smatraju da je ova pandemija stvarna prijetnja. Skupina sudionika koji sumnjaju u ozbiljnost pandemije svjetskih razloga ostvarila je viši rezultat. Dakle, osobe koje sumnjaju u COVID-19 sklonije su vjerovati u teorije zavjera. Ovaj odnos prikazan je na *Slici 3*.

Slika 3. Grafički prikaz prosječnih rezultata na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera obzirom na percepciju pandemije COVID-19 kao postojeće, odnosno nepostojeće prijetnje

7.5. Prediktori vjerovanja u teorije zavjera

Kako bi se odgovorilo na četvrti problem, odnosno u nastojanju da se provjeri koliki su doprinosi određenih konstrukata (desne autoritarnosti, crta ličnosti, rigidnosti, vjerovanja u nepravedan svijet) koji objašnjavaju varijancu rezultata na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera, korištene su Pearsonove korelacije prediktora s kriterijem te multipla regresijska analiza odnosa pretpostavljenih prediktora s kriterijem. Prvi poduzeti korak bio je provjeriti međudnose svih varijabli uključenih u analizu, što je prikazano u *Tablica 10*.

Tablica 10 Matrica interkorelacija svih prediktorskih i jedne kriterijske varijable (VTZ)

Varijable	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. Spol	-											
2. Dob	.06	-										
3. VTZ	-.00	.03	-									
4. H	-.18**	.07	-.01	-								
5. E	-.42**	-.07	-.03	.06	-							
6. X	-.04	.04	.08	.07	-.09	-						
7. A	.10	.05	-.09	.31**	-.21**	.14*	-					
8. C	-.13*	.03	-.03	.19**	.03	.14*	.02	-				
9. O	-.11	-.19**	-.06	.08	.04	.04	.05	.14*	-			
10. RWA	.06	.15*	.36**	-.04	.07	.13*	-.02	-.02	-.37**	-		
11. VUNS	.10	.08	.42**	-.19**	.06	-.11	-.21**	-.11	.02	.23**	-	
12. RIG	.16*	.09	-.00	.02	.01	.09	.07	.05	-.13*	.21**	-.04	-
13. CV-L	.00	-.02	-.62**	-.06	.07	-.01	.11	.05	.00	-.27**	-.24**	.02

Napomena: * $p < .05$; ** $p < .01$

Tumač: VTZ – Skala vjerovanja u općenite teorije zavjera; H – iskrenost; E – emocionalnost; X – ekstraverzija; A – ugodnost; C – savjesnost; O – otvorenost ka iskustvu; RWA – Skala desne autoritarnosti; VUNS – Skala vjerovanja u nepravdu svijeta; RIG – Breskinova skala rigidnosti; CV-L – COVID-19 kao prijatelj

Uvidom u Tablicu 10 može se iščitati kako je pronađena značajna pozitivna povezanost između rigidnosti i spola te desnoj autoritarnosti. Prema tome, muškarci će biti ponešto rigidniji, jednako kao i osobe koje su sklone autoritarnim desnim političkim orijentacijama. Rigidnije osobe ostvaruju niže rezultate na subskali *Otvorenosti ka iskustvima*. Rezultati osoba koje smatraju da je svijet nepravedan u svojoj biti vjerojatno će ostvariti više rezultate na upitniku vjerovanja teorijama zavjere, a niže rezultate na subskalama *iskrenosti* i *ugodnosti*. Više rezultate na subskali *savjesnosti* ostvarili su pretežito sudionice te oni koji ostvaruju više rezultate na skali ekstraverzije i iskrenosti. Više rezultate na subskali *ugodnosti* ostvarili su sudionici s višim rezultatima na dimenziji iskrenosti i dimenziji ekstraverzije te nižim rezultatima na subskali emocionalne stabilnosti. Na subskali *emocionalne stabilnosti* visok rezultat povezan je s muškim spolom, dok je na subskali *iskrenosti* niži rezultat povezan s muškim spolom.

Analizom korelacija u Tablici 10 razvidno je kako ne postoje previsoke korelacije koje bi zamutile odnos između prediktora i kriterija te se stoga svi pretpostavljeni prediktori uključuju u slijedeće korake obrade podataka u svrhu rješavanja četvrtog istraživačkog problema.

Tablica 11 Prikaz rezultata hijerarhijske regresijske analize u predikciji vjerovanja u općenite teorije zavjera

<i>Vjerovanje u općenite teorije zavjera</i>				
<i>Varijable</i>	1.korak	2.korak	3.korak	<i>r_{sp}</i>
	β	β	β	
<i>Spol</i>	-0.01	-0.03	-0.04	-0.04
<i>Dob</i>	-0.01	-0.01	-0.04	-0.04
<i>Stručna sprema</i>	-0.13*	-0.14*	-0.02	-0.02
<i>Politička pozicija</i>	.14*	.13	.05	.04
<i>Religioznost</i>	-0.16*	-0.18**	-0.08	-0.07
<i>H</i>		.01	.00	.00
<i>E</i>		-0.08	-0.03	-0.03
<i>X</i>		.06	.07	.07
<i>A</i>	R=.29	-0.13*	.01	.00
<i>C</i>	Rc²=0.06	-0.03	.01	.01
<i>O</i>	F(5,234)=4.23	.00	-0.02	-0.02
<i>CV-19 je laž</i>	p<.01		-0.46**	-0.45**
<i>RWA</i>			.10	.07
<i>VUNS</i>			.27**	.26**
<i>RIG</i>		R=.32	-0.02	-0.02
		$\Delta R^2=.03$		
		Rc²=0.06		
		F(11,288)=2.44		
		p<.01	R=.69	
			$\Delta R^2=.37**$	
			Rc²=0.44	
			F(15,224)=13.63	
			p<.01	

Napomena: * $p < .05$; ** $p < .01$

Tumač: *H* – iskrenost; *E* – emocionalnost; *X* – ekstraverzija; *A* – ugodnost; *C* – savjesnost; *O* – otvorenost ka iskustvu; *RWA* – Skala desna autoritarnosti; *VUNS* – Skala vjerovanja u nepravednost svijeta; *RIG* – Breskinova skala rigidnosti; r_{sp} – koeficijent semiparcijalne korelacije, *R* – koeficijent multiple regresije, ΔR^2 – promjena u proporciji prediktorima objašnjene varijance; Rc^2 – korigirani kvadrat koeficijenta multiple regresije

Hijerarhijska regresijska analiza urađena je u tri koraka prikazana u *Tablici 11*. U prvom koraku analize uvedene su sociodemografske varijable (spol, dob, stručna sprema, politička orijentacija i religioznost). U ovome koraku pokazalo se kako su značajni prediktori *politička orijentacija* s kojom postoji pozitivna povezanost te *stručna sprema* i *religioznost* (da=1, ne=2) s kojima postoji negativna povezanost sa kriterijem. U ovom koraku, prediktori objašnjavaju 6% s kriterijem dijeljene varijance. U drugom koraku uvrštene su sve subskele upitnika HEXACO (iskrenost, emocionalnost, ekstraverzija, ugodnost, savjesnost i otvorenost ka iskustvu). U ovom koraku značajnim negativnim prediktorima pokazali su se varijable: *stručna sprema*, *religioznost* i dimenzija ličnosti *ugodnost*. Kvadrat korigiranog koeficijenta multiple regresije u ovom koraku iznosi .06, jednako kao i u prvom koraku. U trećem koraku uvedene su preostale varijable – Vjerovanje u nepravednost svijeta, kognitivna rigidnost, desna autoritarnost i (ne)vjerovanje ozbiljnost COVID-19. U ovom koraku kao značajni prediktori izdvojile su se samo dvije varijable, obje uvedene u ovome koraku. To su *(ne)vjerovanje u ozbiljnost COVID-19 pandemije* koja je negativno povezana (niži rezultat = sumnja u COVID) i *vjerovanje u nepravednost svijeta* koji je s kriterijem u pozitivnoj relaciji. Koeficijent multiple regresije u trećem koraku iznosi .69, što objašnjava 44% dijeljene varijance (korigirana vrijednost) kriterija i prediktora. Promjena u proporciji objašnjene varijance između drugoga i trećeg koraka iznosi 37%, što je vrlo značajno povećanje.

8. Rasprava

Globalizacijski procesi omogućili su razmjenu informacija kanalima koji ne tako davno uopće nisu niti postojali. Proces traženja i pružanja informacija nikada nije bio jednostavniji, a brzina kojom se informacije šire uistinu su bez presedana, posebice ako usporedimo načine informiranja prije samo pedesetak godina. Moderan način življenja i razmišljanja u kombinaciji sa sve naprednijom tehnologijom doveo je do toga da takozvani *mainstream* kanali informiranja više nisu primaran izvor informacija velikom dijelu svjetske populacije.

Jedno od glavnih obilježja teorija zavjere je slobodno kolanje opskurnih i kriptičnih informacija, kojima se pristupi u nekoliko klikova mišem. Teorije zavjere u svojoj srži imaju protusistemički predznak u argumentaciji i iznošenju takozvanih „skrivenih istina“, a Internet je idealna platforma koja osigurava potpunu anonimnost i slobodu od odgovornosti. Osobe sklone teorijama zavjera najčešće odbacuju službena objašnjenja događaja s (u svojoj srži logičnom) pretpostavkom da je moćnim tajnim udruženjima u interesu širiti svoju sferu utjecaja „iz sjene“ pa stoga traže alternativne kanale informiranja. Znajući da je čovjek po svojoj prirodi vrlo znatiželjno biće, normalno je da traži informacije kojima bi izgradio smislenu sliku svijeta u kojem živi, no ponekad, neki ljudi skloniji su veću težinu pridodati objašnjenjima koja bi se drugima učinila nevjerojatna, pseudoznanstvena, okultna ili jednostavno nemoguća. Logičnim slijedom misli, postavlja se pitanje: „*Tko su teoretičari zavjera? O kakvim je osobama riječ? Kako ih možemo prepoznati*“, to jest imaju li takve osobe štogod zajedničko što bi moglo biti prediktor vjerovanja u teorije zavjera? Stoga, osnovna zamisao ovoga istraživanja je istražiti neke interindividualne razlike obzirom na sklonost vjerovanju u teorije zavjera, odnosno provjeriti postoji li povezanost među određenim karakteristikama pojedinaca i njihove sklonosti zavjereničkom razmišljanju.

8.1. Psihometrijske karakteristike *Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera*

Obzirom na činjenicu da je proširena *Skala vjerovanja u općenite teorije zavjera* (dalje u ovom odjeljku: *Skala*) koju je pripremila Kapitanović (2018) povezana s najvažnijim konstruktom za ovo istraživanje, važno je utvrditi njene osnovne psihometrijske karakteristike.

U *Tablici 2* nalazi se podatak o *Cronbach alpha* koeficijentu koji iznosi značajnih .92. Ovaj podatak govori da je *Skala* zadovoljavajuće razine pouzdanosti u terminima povezanosti pojedinih tvrdnji s ukupnim rezultatom ostvarenim na ovoj *Skali*. U originalnoj verziji *Skale*, Blanuša izvještava o koeficijentu *Cronbach alpha* $\alpha=.72$, dok je Kapitanović u proširenoj verziji utvrdila koeficijent $\alpha=.92$, što je identično parametru pouzdanosti dobivenom u ovome istraživanju. U *Tablici 3* prikazani su rezultati konfirmatorne faktorske analize *Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera*. Dobiveni parametri potvrđuju jednofaktorsku strukturu ove skale što je u skladu s pretpostavkama autora originalne *Skale* (Blanuša, 2009) i autoricom proširene verzije *Skale* (Kapitanović, 2018). Sve tvrdnje koje tvore ovu *Skalu* su u zadovoljavajućoj mjeri saturirane jednim nadređenim faktorom, osim tvrdnje pod rednim brojem 11 („*Hrana, odjeća i ostali proizvodi razlikuju se po kvaliteti ovisno u koji dio svijeta se šalju te su kvalitetniji u Zapadnom svijetu nego u Istočnoj Europi i drugim siromašnijim zemljama.*“) obzirom na odabrani kriterij opterećenja ($>.35$). Sadržajnom analizom tvrdnje 11. utvrđeno je kako ova tvrdnja graniči s vjerovanjem u teorije zavjera uzevši u obzir da je javnost imala priliku biti upoznata s činjenicom da velike kompanije uistinu plasiraju proizvode lošije kvalitete na sekundarna i tercijarna tržišta (Patković, 2009). Unatoč tome, tvrdnja 11. nije izbačena iz analize jer se njenim izbacivanjem koeficijent α ne bi značajno promijenio. Uporaba ove verzije *Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera* (Kapitanović, 2018) u potpunosti je opravdana za namjene i potrebe ovog (i drugih) istraživanja uzevši u obzir statistike koji potvrđuju visok stupanj valjanosti i pouzdanosti ove *Skale*.

8.2. Odnos teorija zavjere i nekih sociodemografskih karakteristika

U svrhu odgovaranja na *drugi istraživački problem*, odnosno da bi se ispitalo postoji li razlika obzirom na spol, religioznost, stupanj obrazovanja i političku orijentaciju, istraživačka pretpostavka je da će više rezultate na *Skali vjerovanja u teorije zavjera* ostvariti pojedinci nižeg obrazovanja, religiozni i oni s desnog političkog spektra.

Krenuvši redom, u *Tablici 4* prikazani su rezultati testiranja značajnosti razlika u rezultatima ostvarenima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na religioznost. Dobiveni parametri u skladu su s hipotezom o postojanju značajnih razlika između dvije skupine, odnosno potvrđuju kako su sudionici obuhvaćeni ovim uzorkom, oni koji su se izjasnili kao religiozni,

ostvarili značajno više rezultate u zavisnoj varijabli. Ovakvi nalazi u skladu s brojnim istraživanjima. Primjerice, Galliford i Furnham su 2017. objavili članak u kojem je utvrđena povezanost vjerovanja u teorije zavjera i stupnja religioznosti (također vidi: Bowes, i sur., 2020; Costello i sur., 2020; Pilch-Loeb i sur. 2019;). Rezultati istraživanja Kapitanović (2018) provedenog na hrvatskom uzorku također ukazuje na jednak trend i na našem području. U svim do sad spomenutim istraživanjima utvrđena je pozitivna povezanost religioznosti i vjerovanja u teorije zavjera: religiozniji ispitanici češće vjeruju u teorije zavjera. Jasinskaja-Lahti i Jetten u svom članku objavljenom 2019., mada nisu dobili značajnu povezanost između ovih dvaju varijabli, ipak govore o povezanosti religioznosti i sklonosti vjerovanjima u teorije zavjera na australskom uzorku. Oni postuliraju, što su potkrijepili sofisticiranim analizama prikupljenih podataka, da kod osoba koje, uvjetno rečeno, „žive“ svoju religiju (nasuprot onih koji se samo izjašnjavaju religioznima) imaju veću sklonost zavjereničkom razmišljanju. Ovakav odnos objašnjen je „*anti-intelektualizmom*“ tradicionalnog, strogo fundamentalističkog pristupa religioznosti. Autori ovoga članka naglašavaju važnost konceptualnog razlikovanja religioznosti u terminima samoiskaza i religioznosti u terminima svjetonazora i stvarnih ponašanja. Prema Jasinskaji-Lahti i Jettenu (2019), svjetonazorska praktična religioznost bolji je prediktor sklonosti vjerovanju u teorije zavjera nego što je to u slučaju samoiskazane religioznosti. Unatoč vrlo plauzibilnom objašnjenju, valja biti oprezan pri generalizaciji ovog zaključka na hrvatsku populaciju; u ovom istraživanju varijabla religioznosti mjerila se samoiskazom, odnosno odgovorom na pitanje smatra li se sudionik religioznom osobom. Hipotetski je moguće da poradi različitih ekoloških faktora prosječan pripadnik hrvatske populacije drugačije doživljava konstrukt „religioznost“ od svojih australskih pandana. Također, cjelokupna populacija Hrvatske je relativno homogena po različitim etno-socio-psihološkim karakteristikama što nije slučaj s populacijom Australije koja je vrlo heterogena, što bi moglo sugerirati da stanovnici Republike Hrvatske samo-iskazuju vlastitu religioznost samo ako drže tomu analogne svjetonazore, a ako ne, onda se smatraju nereligioznima.

Sljedeća pretpostavka bila je kako ne postoji razlika u sklonosti vjerovanju u teorije zavjere obzirom na spol sudionika istraživanja, i također je potvrđena. Dobiveni su rezultati u skladu s brojnim istraživanjima povezanosti koja su pokazala kako spol nije determinirajuća varijabla (v. detaljnije u Kapitanović, 2018). Štoviše, rezultati t-testa u ovom istraživanju pokazali su, uz razinu sigurnosti od 95% da se radi o identičnim populacijama ($M_m=52.5$, $SD_m=15.2$ $M_z=52.6$, $SD_z=15.8$). Ovakav nalaz može se objasniti činjenicom da su za zavjereničko razmišljanje

zaduženi relativno sofisticirani procesi i strukture koje ne ovise o spolu pojedinca, odnosno da se radi o mehanizmima koji su u svojoj biti *svojstveni ljudima* neovisno kojeg su spola.

Nadalje, sa željom da se istraži odnos razine stručne spreme sa sklonosti vjerovanja u teorije zavjera, početna pretpostavka da postoji značajna razlika između pojedinih kategorija obrazovanosti nije potvrđena. U *Tablici 6* priloženi su rezultati jednosmjerne analize varijance koji se suprotstavljaju inicijalnim predviđanjima. Drugim riječima, hipoteza se odbacuje jer rezultati analize podataka nisu ukazali na postojanje značajnih razlika između pojedinih kategorija stupnja obrazovanja. Ovakvi nalazi suprotni su rezultatima sličnih istraživanja u kojima je utvrđeno kako pojedinci niže razina obrazovanja pokazuju veću tendenciju zavjereničkom razmišljanju (npr. Aarnio i Lindeman, 2005; Kapitanović, 2018; van Prooijen, 2017;) Ako odnos između vjerovanja u teorije zavjera i političke orijentacije postoji, prema van Prooijenu (2017) nipošto se ne bi smio svesti na jedan jednostavan mehanizam, već su posrijedi tog odnosa kompleksne interakcije individualnih karakteristika pojedinca, kao primjerice sklonost intuitivnom mišljenju, vjerovanje da postoji jednostavno rješenje/objašnjenje za kompleksne probleme, osjećaj ugroze i nemoći te percipirani (subjektivni) negativan društveni položaj. Obrazovanje osobe sklonije su analitičkom mišljenju (Glaser, 1984) i uglavnom razumiju kako jednostavna rješenja nisu dovoljna za razumijevanje svih dimenzija kompleksnih problema; obrazovaniji pojedinci skloniji su, odnosno, preciznije rečeno, naučeni su dubinski analizirati informacije s kojima se susreću te ih asocijativno uklopiti u kompleksnije i šire kognitivne kategorije. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem, odnosno utvrđeno nepostojanje razlika među rezultatima pojedinaca različitih razina stručne spreme (obrazovanja) na dimenziji vjerovanja u teorije zavjera mogu se objasniti medijacijskim efektom određenih relevantnih karakteristika pojedinaca u uzorku koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem. U skladu s rečenim, buduća istraživanja trebala bi posebnu pažnju pridodati varijablama (npr. određeni svjetonazori, anksioznost, kognitivni stil,...) koje su korelacijski povezane sa stupnjem stručne spreme, a koje bi mogle posredovati u dobivenom odnosu teorija zavjere i razine obrazovanja. Također je značajan podatak da u ovom istraživanju kategorija koja odgovara stručnoj spremi „NKV“ nije izuzeta iz analize unatoč malom broju sudionika koji spadaju u tu kategoriju (N=3). Ova kategorija nije izuzeta iz analize (detaljnije u Prilogu) zbog pretpostavke da je najmanje zastupljena u populaciji na teritoriju RH (6.4%, prema informacijama DZS-a iz 2011.) i zbog toga što uzorkovanje nije bilo ograničeno isključivo na studentsku populaciju, što je vidljivo usporedbom udjela različitih razina stručne spreme u ukupnom uzorku,

s posebnom pozornošću na udio onih sa srednjoškolskim obrazovanjem (43% od ukupnog uzorka; vidi *Tablicu 1*).

Posljednja varijabla relevantna za odgovor na *drugi* istraživački problem je politička orijentacija ispitanika tj. odnos zavisne varijable i rezultata koji su ostvareni u svakoj od tri odvojene kategorije političke orijentacije. Početna pretpostavka istraživača bila je u skladu s ranijim istraživanjima na ovu temu (Blanuša, 2009; Bowes i sur., 2020; Kapitanović, 2018) u kojima je pronađena značajna razlika u rezultatima ostvarenima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na političku orijentaciju. Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako postoji razlika u zavisnoj varijabli obzirom na kategorije nezavisne varijable (vidi *Tablicu 7*) te se u skladu s tim hipoteza prihvaća. Pojedinci koji se izjašnjavaju kao simpatizeri političke desnice te oni koji se smatraju političkim centrom ostvarili su značajno više rezultate na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* od onih ispitanika koji su se izjasnili kao simpatizeri političke ljevice. Nije utvrđena razlika između rezultata koje su na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* ostvarili simpatizeri desnice i simpatizeri političkog centra (vidi *Slika 3.*) Ovi nalazi nisu sasvim jednaki rezultatima koje je dobila Kapitanović (2018), no razlika u rezultatima može se objasniti različitim strukturama uzorka. Osim toga, usporedba rezultata različitih istraživanja provedenih u različitim državama može biti otežana konceptualnim razlikama i sukladnostima između političkih uvjerenja i orijentacija obzirom na sredinu iz koje se uzorkuje. Nadalje, istraživanja koja istražuju odnos između političke pripadnosti i vjerovanja u teorije zavjera uglavnom se usredotočuju na odnos autoritarnog političkog diskursa s teorijama zavjera (npr. Grzesiak-Feldman i Irzycka, 2009), no pregledom literature pronađeno je jedno neuobičajeno istraživanje provedeno na američkom uzorku. Duran, Nicholson i Dale (2017) testirali su stavove o teorijama zavjere američkih građana koje su prethodno upitali smatraju li se „*republikancima*“ ili „*demokratima*“. Uporabom paradigme praćenja miša (podražaji su bili prezentirani računalom, a odgovor slažu li se ili ne s tvrdnjom bilježili su pomicanjem miša u odgovarajuću kućicu *da/ne*) pokazalo se kako „*republikanci*“, odnosno tradicionalna američka desnica, imaju određenu vrstu nagona prema teorijama zavjera, čak i u onim situacijama u kojima su izjavili kako nemaju posebne stavove o određenoj tvrdnji ili se s tvrdnjom uopće niti ne slažu (vrijeme reakcije na podražaj je duže nego kod *demokrata*). Valja naglasiti kako političke stranke same po sebi ne garantiraju jasnu političku podjelu na lijevo, desno i centar, ali američka „*Demokratska stranka*“ drži do načela socijalnog karaktera, dok „*Republikanska stranka*“ ima određeni nacionalistički karakter (pogledati i

poslušati izjave predsjednika Trumpa kao elegantan primjer; „*Make America Great Again*“). Odnos teorija zavjere i desne političke orijentacije može se objasniti kognitivnim pristranostima prilikom donošenja odluka, selektivnošću pažnje pri primanju informacija i slično (Aarnio i Lindeman, 2005; Dagnall i sur., 2015). Budući da je poznato kako zavjerenički stil mišljenja dijeli mnoge karakteristike s *intuitivnim* kognitivnim stilom, a upravo takav kognitivni stil je zastupljeniji kod pojedinaca sklonijih desnoj političkoj opciji (posebice desnoj autoritarnoj, prema Grzeziak-Feldman i Irzycka, 2009), može se objasniti rezultat dobiven u ovome istraživanju. Također, obzirom na raspodjelu moći među političkim strankama u RH te na činjenicu da stranka desnog spektra godinama drži poziciju, dok je najutjecajnija stranka lijevog spektra vječita opozicija, građani obuhvaćeni ovim uzorkom svjedoci su relativno nezrelog političkog diskursa koji nipošto nije dobar temelj za razvoj kritičkog, *analitičkog* i najvažnije skeptičkog kognitivnog stila⁸.

Odnos između sociodemografskih karakteristika i sklonosti vjerovanju u teorije zavjera vrlo često se mogu objasniti djelovanjem *treće varijable*. Obzirom na tu činjenicu bilo bi dobro u istraživanja uključiti što je veći (no razuman) broj varijabli koje bi mogle imati medijatorski učinak na odnos varijabli od interesa. Kada se razmatra šira slika, sociodemografske karakteristike uzorka nisu dovoljne kako bi se pokušala predvidjeti ili objasniti sklonost zavjereničkom razmišljanju, no zasigurno pružaju izuzetno korisne informacije i bolje razumijevanje kako fenomena vjerovanja u teorije zavjera, tako i same strukture uzorka. Unatoč tome, istraživanja nisu jednoglasna po pitanju rezultata pa svakako treba biti oprezan prilikom tumačenja, a posebice poopćavanja zaključaka u slučajevima nereprezentativnih uzoraka. Najveći nedostatak ovog istraživanja je, govoreći o proučavanju *drugog* istraživačkog problema relativno mali uzorak te da bi u budućnosti bilo opravdano uvrstiti neke specifičnije varijable (primjerice *osobni dohodak*, *status zaposlenja*, *bračni status*, i sl.). Opći dojam, obzirom na odnose određenih sociodemografskih karakteristika i sklonosti vjerovanju u teorije zavjera utvrđene u ovom i sličnim istraživanjima, je da potpuno *a priori* odbacivanje svih hipoteza ne bi trebalo začuditi ništa više nego *a priori* prihvaćanje svih hipoteza – postoji jednostavno prevelika populacija potencijalnih međuvarijabli koji zamagljuje odnos između ogromnog broja sociodemografskih osobina i sklonosti vjerovanju u teorije zavjera da je ravno nemogućem sastaviti savršen nacrt. Nipošto nije preporučljivo pretpostavljati da je

⁸ Stav autora ovog rada

netko sklon (ili da nije) teorijama zavjera samo na temelju jedne izolirane informacije sociodemografskog tipa.

8.3. Odnos teorija zavjere i stava o pandemiji COVID-19

Obzirom na treći istraživački problem, namjera autora istraživanja bila je ispitati postoji li razlika među rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* između onih koji se slažu i onih koji se ne slažu da je „COVID-19 sredstvo kontrole populacije.“ Opravdano je pretpostaviti da će odgovor na ovo pitanje biti vrlo indikativan za rezultate dobivene mjerenjem sklonosti zavjereničkom razmišljanju budući da postoji mnogo nepoznanica u vezi samog virusa SARS-CoV-2. Točnije, očekivanje je da će pojedinci koji vjeruju da je COVID-19 sredstvo kontrole populacije ostvariti značajno viši rezultat na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera*. Rezultati provedenog istraživanja potvrdili su početnu pretpostavku (vidi Tablicu 9). Ovaj rezultat potpuno je očekivan zbog mnogih specifičnosti vezanih za trenutnu pandemiju. Kronologija događaja, govoreći o bolesti COVID-19, počinje početkom 2020. godine. Od samih početaka pandemije doslovno čitavi svijet bio je preplavljen informacijama sa svih strana o broju novooboljelih, preplavljenim bolničkim ustanovama i slično. Ovako šokantne informacije nisu uobičajene i izvjesno je da imaju negativan utjecaj na kolektivno mentalno zdravlje svih uključenih zbog količine uzrokovanog stresa. Nakon nekog vremena, počele su se uvoditi velike promjene koje su uzdrmale svakodnevicu i ustaljene navike gotovo svakom čovjeku. „*Novo normalno*“, na neki način, uzrokuje tjeskobu i paranoji-bliske epizode, ali kroz neočekivano dug vremenski period. Ovakvi uvjeti plodno su tlo za zavjereničko razmišljanje; zbog velikog broja nepoznanica ljudi imaju sklonost povezivati u stvarnosti nepovezane događaje i tumačenja događaja kako bi barem na neki način uspostavili prividnu kontrolu nad situacijom. Naposljetku, moguće je da je odbijanje prihvaćanja bolesti COVID-19 kao stvarne prijetnje na neki način mehanizam projekcije drugih unutrašnjih mentalnih stanja na salijentniji objekt. Bilo kako bilo, teorijama zavjere i nepovoljnom stavu prema službenom narativu o pandemiji zajedničko je prihvaćanje alternativnog, jednostavnijeg i „prikladnijeg“⁹ objašnjenja od onoga koje zapravo zahtjeva procesuiranje i povezivanje u širu sliku mnogih kompleksnih informacija.

⁹ Obzirom na svjetonazor pojedinca

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem teorija zavjere u vrijeme pandemije COVID-19 relativno su brojna obzirom da se radi o prilično novom fenomenu. Istraživanje Allingtona i sur. (2020) u kojem su provjeravali odnos između konspiracionizma vezanog za COVID-19 i zaštitnih zdravstvenih ponašanja pokazalo je kako osobe koje imaju zavjerenička razmišljanja o pandemiji COVID-19 u manjoj se mjeri drže preporuka o distanciranju, nošenju maski i slično. Slične zaključke dobili su i Bierwiazzonek, Kunst i Pich (2020) u njihovom istraživanju. Osim toga, pokazalo se kako postoji pozitivna povezanost između *zaštitnih zdravstvenih ponašanja* i korištenja *mainstream* medija kao izvora informiranja, dok je ta povezanost negativna u odnosu s korištenjem društvenih mreža kao sredstvo informiranja. Za pretpostaviti je kako *mainstream* mediji pružaju stručne i relevantne informacije za one koji se brinu za vlastito i tuđe zdravlje, dok *alternativne informacije*, pak, ne pronalaze svoje mjesto u službenim i ozbiljnim informativnim kanalima pa se stoga kolanje takvih informacije odvija na nekim drugim platformama, kao što je pokazano u istraživanju Allingtona i suradnika (2020). Rezultati istraživanja Georgioua i suradnika (2020), provedenog na australskom uzorku, pokazali su kako postoji snažna povezanost teorija zavjere povezanih s COVID-19 pandemijom i općenitih teorija zavjere, kako je zavjereničko razmišljanje o pandemiji povezano s nižom razinom obrazovanja te s negativnim stavovima prema „vladinim mjerama“. S druge strane, istraživači nisu utvrdili povezanost zavjereničkog razmišljanja o pandemiji i percipirane razine doživljenog stresa, što je rezultat suprotan očekivanjima autora. Smatra se da se povezanost općeg zavjereničkog stila razmišljanja i vjerovanja u teorije zavjera o pandemiji može objasniti kognitivnim stilovima; također, vjerovanju u *općenite* teorije zavjera i vjerovanju u *specifične* teorije zavjera u osnovi je identičan kognitivni proces, a jedina prava razlika je u razini razrađenosti informacija odnosno specifičnosti zavjereničkih uvjerenja. Interesantne nalaze predložili su Uscinski i suradnici (2020) koji su ustvrdili da su najbolji prediktori vjerovanja u specifične teorije zavjera o COVID-19 pandemiji psihološka predispozicija da se odbaci ekspertno mišljenje, zavjereničko razmišljanje i ideološki motivi. Budući da je istraživanje provedeno na američkom uzorku za vrijeme mandata predsjednika Trumpa pokazalo se kako glasači koji podržavaju predsjednika, „*republikanci*“, gaje stav da je prijetnja uzrokovana bolešću COVID-19 u velikoj mjeri prenapuhana iz određenih političkih razloga, sve sa ciljem kako bi se ukaljao ugled i rejting trenutnog predsjednika (novi predsjednički izbori se također održavaju ove godine, a kampanja za ove izbore, u slučaju oba suprotstavljena tabora, počela je još u prvom mandatu predsjednika Trumpa op.a.). Ovakav nalaz

ogledan je primjer društveno-političke funkcije zavjereničkog razmišljanja i vjerovanja u određene teorije zavjera. U istraživanju Jolleya i Pattersona (2020) koje ima snažne praktične implikacije, rezultati ukazuju na visoku razinu opravdavanja specifičnog nasilja kod pojedinaca koji su skloni vjerovanju u jednu specifičnu teoriju zavjere povezanu s pandemijom COVID-19. Mnogi su čuli i posvjedočili razne komentare i mišljenja o COVIDu-19, a jedna od poznatijih teorija zavjere u svezu dovodi 5G mrežu, mikročipove, Billa Gatesa i COVID-19: ukratko, COVID-19 širi se preko signalnih releja, a Bill Gates razvija cjepivo kojim će mikročipirati sve pojedince koji se cijepu pa će ih onda moći pratiti u svako doba dana ili noći. Obzirom na istraživanje Jolleya i Pattersona, konspiracionizmu skloni pojedinci bijahu naklonjeniji vršiti i opravdati vandalizam (uništavanje signalnih tornjeva i releja) pravdajući to „činom za opće dobro“.

Opći zaključak bio bi, obzirom na ovaj istraživački problem i izvučene zaključke, da je COVID-19 idealna tema za istraživanje teorija zavjere i eksploracije osobitosti zavjereničkog stila razmišljanja zbog sinkroniciteta „*starog normalnog*“ i „*novog normalnog*“, radi kojeg praktički cijelo čovječanstvo mora ili prihvatiti činjenice i ponašanja koja su jučer bila nezamisliva, ili se odupirati kako zna i umije u nadi da će održati smisao, značenje i strukturu vlastitih misli u skladu sa subjektivnom stvarnosti. U svakom slučaju, vjerovanje u teorije zavjera o COVID-19 manifestirat će se dokle god traje ova pandemija, ili dok apsolutno svi ne prihvate „*novo normalno*“ ma koliko ne-normalnim se ovo „*normalno*“ činilo.

8.4. Neki prediktori vjerovanja u teorije zavjera

Posljednji istraživački problem nastojanje je da se provjeri koliki su doprinosi određenih konstrukata (sociodemografske osobine, desne autoritarnosti, crta ličnosti, rigidnosti, vjerovanja u nepravedan svijet i stav o *COVID-19*) koji objašnjavaju varijancu rezultata na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera. Prvi korak bio je napraviti matricu korelacija među svim uvrštenim varijablama (*Tablica 10*) koja je korištena kako bi se utvrdilo postoje li ekstremno visoke interkorelacije među prediktorima, odnosno kakva je povezanost prediktora s kriterijem (značajna povezanost pronađena je sa rezultatima na *Skali desne autoritarnosti* i *Skali vjerovanja u nepravednost svijeta*). Nadalje, provedena je hijerarhijska regresijska analiza čiji su koraci prikazani u *Tablici 11*. U prvom koraku hijerarhijske analize uvršteni su prediktori sociodemografskog predznaka (*spol, dob, stupanj obrazovanja, političko opredjeljenje i*

religioznost). Rezultati prvog koraka pokazali su kako obrazovanje, religijska pripadnosti i politička orijentacija značajno predviđaju rezultat na Skali vjerovanja u teorije zavjere. Preciznije govoreći, visoki rezultati na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* povezani su s nižom razinom obrazovanja, religioznošću i desnom političkom orijentacijom. Ukupno, ovi prediktori objašnjavaju 6 % ukupne varijance kriterija. U drugom koraku uvedeni su prediktori iz domene ličnosti, preciznije: *iskrenost, emocionalnost, ekstraverzija, ugodnost, savjesnost i otvorenost ka iskustvu*. U ovom koraku, kao značajni prediktori izdvojile su se varijable *stručna sprema, religioznost* i crta ličnosti *ugodnost*, a postotak prediktorima objašnjene varijance kriterija također, kao i u prvom koraku, iznosi 6%. Visok rezultat na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* povezan je s nižom razinom obrazovanja, religioznošću i nižom razinom interpersonalne ugodnosti. U posljednjem koraku hijerarhijske regresijske analize uvršteni su svi preostali prediktori (*desni autoritarizam, vjerovanje u nepravdu svijeta, „COVID-19 je laž“ i rigidnost*). Kao jedini značajni prediktori izdvojili su se rezultati na *Skali vjerovanja u nepravdu svijeta* i odgovor na tvrdnju da je *COVID-19 laž*. Pojedinci koji ostvaruju visok rezultat na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera češće smatraju da je svijet nepravdu mjesto i uvjereni su da je opasnost od pandemije COVID-19 višestruko preuveličana.

Dobiveni rezultati pokazali su kako rezultati ostvareni na *Skali vjerovanja u teorije zavjera* u kombinaciji s pitanjem o stavu prema pandemiji objašnjava vrlo visokih 44% varijance rezultata kriterijske varijable, što je značajan i veliki skok u usporedbi sa 6% u prethodnim koracima. U nastojanju da se objasni redukcija velikog broja prediktora valjalo bi bolje istražiti i dubinski ispitati odnose i međuodnose svih kriterijskih varijabli. Primjerice, kognitivna rigidnost nije se pokazala kao značajan prediktor niti u jednom od koraka hijerarhijske regresijske analize, što je suprotno očekivanjima. Razlog zašto je tomu tako može biti odveć puno, ali prvo što pada na pamet je da se koncepti rigidnosti ne bi smjeli poistovjetiti s kognitivnim stilovima (rigidnost je možda smo jedna komponenta *intuitivnog* kognitivnog stila).

U svakom slučaju, hipoteza da će svi prediktori, osim nekih faceta ličnosti, biti značajni se odbacuje. Ni jedna crta ličnosti te niti jedan sociodemografski podatak nisu značajni prediktori obzirom na cijeli set prediktorskih varijabli, čak i u slučaju kad je utvrđena značajna bivarijatna korelacija pojedinih prediktora s kriterijem. Autor istraživanja pretpostavio je kako će desna autoritarnost biti jedan od najvažnijih prediktora, a rezultati su pokazali da uopće nije značajan

prediktor u ukupnom setu prediktorskih varijabli. U praksi, ovakav nalaz implicitno ukazuje na činjenicu da je vjerovanje u *specifične* zavjere, u kombinaciji s određenim svjetonazorima, dobar prediktor vjerovanja u *općenite* teorije zavjera.

8.5. Zaključna razmatranja

Osnovni nedostatak ovog istraživanja je metoda uzorkovanja i relativno mali broj ispitanika ako se u obzir uzme činjenica da su teorije zavjera vrlo kontroverzna tema; određeni broj sudionika možda je bio naklonjen davanju društveno poželjnih odgovora, mada garantirana anonimnost online načina ispunjavanja upitnika donekle umanjuje doprinos ove sklonosti. Nadalje, opravdano je bilo izbaciti skupinu „*niža stručna sprema*“ iz analize, ali se pretpostavlja kako radi općeg sastava populacije, mali broj sudionika unutar te skupine ne predstavlja značajnu statističku prepreku obzirom na dobivene rezultate. Također, korištenje većeg broja varijabli-prediktora koji su u relativno visokim bivarijantnim korelacijama s kriterijem svakako bi doprinijelo boljem razumijevanju koncepta teorija zavjera.

Istraživanje teorija zavjera uglavnom je potaknuto i navođeno epistemološkim motivom traženja i davanja smisla svemu što je novo, nejasno i/ili nerazumljivo. U svakom smislu, traženje značenja i finih niti koje povezuju različite događaje i zbivanja opravdano je samo po sebi pa tako i istraživanja zavjera imaju mnogo toga za otkriti i spoznati. No, jedno od pitanja koje pada na um prilikom razmatranja fenomena teorija zavjere je pitanje o mogućnosti kontrole zavjereničkog razmišljanja. Drugim riječima, nepoznanica je u tom što, za sada, ne postoje jednoznačni dokazi koji ukazuju da je moguće utjecati na sklonost zavjereničkom razmišljanju. U istom smjeru, postavlja se legitimno pitanje: „*Postoji li uopće osoba koja ne vjeruje niti u jednu teoriju zavjere?*“

Najveći problem, prema stavu autora ovog istraživanja, leži u tome što se teorije zavjera (najčešće) vezuje uz negativne evaluacije i nepovoljne vrijednosne sudove relevantnih drugih. Nasuprot tomu, postoji izvjesna vjerojatnost da vjerovanje u teorije zavjera ima važnu ulogu za socio-kognitivno funkcioniranje pojedinca pa tako možemo uraditi usporedbe stereotipima sklonog mišljenja i zavjereničkog razmišljanja. Mnogi pojedinci štite integritet vlastitog ego-identiteta na ovaj način, čineći salijentnijima razlike i/ili odnose koji možda ni ne postoje u stvarnosti; na kognitivnoj razini subjektivni doživljaj biva mnogo prihvatljiviji za pojedinca jer se

uklapa u osnovnu podjelu *'mi/vi'* prema kojoj *'vi'* kategorija sadrži sve ono što je novo, strano, nerazumljivo ili nepodobno.

Za kraj, postavlja se pitanje jesu li teorije zavjera inherentno loše za društvo kada se sve sabere i oduzme. U vremenima krize, kao što je ova uzrokovana pandemijom, nedostatak empirijski potvrđenih saznanja ostavlja veliku prazninu koja se popuni intuitivnim teoretiziranjem. Moguće je da pojedinci određenih psihosocijalnih karakteristika u širu sliku o nečemu što ne poznaju dovoljno dobro, u nedostatku boljih, uklapaju sve ostale informacije koje im se učine manje pristranima (kao posljedica percipiranog otpora sustavu, primjerice). Pretpostavka autora ovog rada je da, u tom smislu, teorije zavjera nisu nužno niti dobre, niti loše. U crno-bijelom svijetu *subjektivnih* istina i *objektivnih* laži svatko je istodobno apsolutno u pravu i apsolutno u krivu, a da toga nije niti svjestan.

9. Zaključak

- (1) Provjerom osobina proširene verzije *Skale vjerovanja u općenite teorije zavjera* utvrđeno je kako *Skala* ima zadovoljavajuću razinu osnovnih *psihometrijskih karakteristika*.
- (2) Potvrđene su pretpostavke da će osobe sklonije *desnom ili centralnom političkom krilu* te oni koji su *religiozniji* ostvariti više rezultate na skalama koje ukazuju na sklonost teorijama zavjera; nije utvrđena značajna razlika u rezultatima obzirom na *spol* i *stručnu spremu/razinu obrazovanja*.
- (3) Nadalje, utvrđeno je kako pojedinci koji smatraju da je *COVID-19 preuveličan* u prijetnji koju predstavlja također iskazuju sklonost općenitim teorijama zavjere, odnosno ostvaruju više rezultate na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera*.
- (4) Najbolji prediktori sklonosti vjerovanja u teorije zavjera u ovom istraživanju bili su *nepovoljan stav o službenom narativu vezanom za COVID-19* i *stav da je svijet u svojoj prirodi vrlo nepravedan (visok rezultat na Skali vjerovanja u nepravednost svijeta)*.

10. Literatura

- Aarnio, K., & Lindeman, M. (2005). Paranormal beliefs, education, and thinking styles. *Personality and individual differences*, 39(7), 1227-1236.
- Allington, D., Duffy, B., Wessely, S., Dhavan, N., & Rubin, J. (2020). Health-protective behaviour, social media usage and conspiracy belief during the COVID-19 public health emergency. *Psychological medicine*, 1-7. doi: 10.1017/S003329172000224X
- Berinsky, A. J. (2017). Rumors and health care reform: Experiments in political misinformation. *British journal of political science*, 47(2), 241-262.
- Blanuša, N. (2009). Uloga teorija zavjera u konstrukciji političke zbilje u Hrvatskoj: analiza političkog diskurza 1980.-2007. godine. *Doktorska disertacija*. Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu.
- Bowes, S., Costello, T. H., & Ma, W. (2020). Looking Under the Tinfoil Hat: Clarifying the Personological and Psychopathological Correlates of Conspiracy Beliefs. *Journal of Personality*. 2020;00:1–15. <https://doi.org/10.1111/jopy.12588>
- Butter, M., & Knight, P. (2020). *Routledge handbook of conspiracy theories*. Routledge.
- Castanho Silva, B., Vegetti, F., & Littvay, L. (2017). The elite is up to something: Exploring the relation between populism and belief in conspiracy theories. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 423-443.
- Coady, D. (2017). Cass Sunstein and Adrian Vermeule on conspiracy theories. *Argumenta*.
- Costello, T. H., Bowes, S. M., & Lilienfeld, S. O. (2020). “Escape from Freedom”: Authoritarianism-related traits, political ideology, personality, and belief in free will/determinism. *Journal of Research in Personality*, 103957.
- Ćubela Adorić (2012). Skala vjerovanja u nepravdu svijeta (VUPS). U: Proroković, A., Ćubela Adorić, V., Penezić, Z. i Tucak Junaković, I. (Ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika: svezak 6 (57-68)*. Sveučilište u Zadru: Zadar

- Ćubela Adorić, V., & Kvartuč, T. (2007). Effects of mobbing on justice beliefs and adjustment. *European Psychologist, 12*(4), 261-271.
- Dagnall, N., Drinkwater, K., Parker, A., Denovan, A., & Parton, M. (2015). Conspiracy theory and cognitive style: a worldview. *Frontiers in psychology, 6*, 206.
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences, 50*(8), 1289-1293.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current directions in psychological science, 26*(6), 538-542.
- Duran, N. D., Nicholson, S. P., & Dale, R. (2017). The hidden appeal and aversion to political conspiracies as revealed in the response dynamics of partisans. *Journal of Experimental Social Psychology, 73*, 268-278.
- Dyrendal, A. (2020). Conspiracy theory and religion. U: Butter, M., & Knight, P. (Ur.). (2020). *Routledge handbook of conspiracy theories* (371-384). Routledge.
- Fenster, M. (1999). *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture*. University of Minnesota Press.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance* (Vol. 2). Stanford University press.
- Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian journal of psychology, 58*(5), 422-428.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.)* Pearson.
- Georgiou, N., Delfabbro, P., & Balzan, R. (2020). COVID-19-related conspiracy beliefs and their relationship with perceived stress and pre-existing conspiracy beliefs. *Personality and individual differences, 166*, 110201.
- Glaser, R. (1984). Education and thinking: The role of knowledge. *American psychologist, 39*(2), 93-104.
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political psychology, 15*(4), 731-742.

- Goreis, A., & Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology, 10*, 205.
- Grzesiak-Feldman, M., & Irzycka, M. (2009). Right-wing authoritarianism and conspiracy thinking in a Polish sample. *Psychological reports, 105*(2), 389-393.
- Hamsher, J. H., Geller, J. D., & Rotter, J. B. (1968). Interpersonal trust, internal-external control, and the Warren Commission Report. *Journal of Personality and Social Psychology, 9*(3), 210-215.
- Jolley, D., & Paterson, J. L. (2020). Pylons ablaze: Examining the role of 5G COVID-19 conspiracy beliefs and support for violence. *British journal of social psychology, 59*(3), 628-640.
- Jasinskaja-Lahti, I., & Jetten, J. (2019). Unpacking the relationship between religiosity and conspiracy beliefs in Australia. *British Journal of Social Psychology, 58*(4), 938-954.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological bulletin, 129*(3), 339-375.
- Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Hardin, C. D. (2018). Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation. *Current opinion in psychology, 23*, 77-83.
- Kapitanović, A. (2018). *Korelati vjerovanja u teorije zavjera*. Neobjavljeni diplomski rad. Sveučilište u Zadru.
- Knight, P. (2000). *Conspiracy culture: From the Kennedy assassination to the X-Files*. Psychology Press.
- Kozhevnikov, M. (2007). Cognitive styles in the context of modern psychology: toward an integrated framework of cognitive style. *Psychological bulletin, 133*(3), 464-481.
- Lantian, A, Wood, M. i Gjoneska, B. (2020) Personality traits, cognitive styles and worldviews associated with beliefs in conspiracy theories. U: Butter, M., & Knight, P. (Ur.). (2020). *Routledge handbook of conspiracy theories* (155-167). Routledge.

- Lepik, P. (2008). *Universals in the Context of Juri Lotman's Semiotics*. (Tartu Semiotics Library 7.). Tartu University Press.
- Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world. U *The Belief in a just World* (pp. 9-30). Springer, Boston, MA.
- McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American psychologist*, 52(5), 509-516.
- Melley, T. (2000). *Empire of conspiracy: The culture of paranoia in postwar America*. Cornell University Press.
- Miller, J. M. (2020_a). Do COVID-19 conspiracy theory beliefs form a monological belief system?. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 53(2), 319-326.
- Miller, J. M. (2020_b). Psychological, political, and situational factors combine to boost COVID-19 conspiracy theory beliefs. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 53(2), 327-334.
- Motta, M., Callaghan, T., & Sylvester, S. (2018). Knowing less but presuming more: Dunning-Kruger effects and the endorsement of anti-vaccine policy attitudes. *Social Science & Medicine*, 211, 274-281.
- Norris, P., & Epstein, S. (2011). An experiential thinking style: Its facets and relations with objective and subjective criterion measures. *Journal of personality*, 79(5), 1043-1080.
- Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy theories and the paranoid style (s) of mass opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952-966.
- Patković, N. (2019, travanj). Biljana Borzan o zabrani dvostruke kvalitete proizvoda u EU: 'Tvrđili su da ne mogu pobijediti multinacionalke, ali uspjela sam'. Jutarnji list. HanzaMedia: Zagreb
preuzeto s: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/biljana-borzan-o-zabrani-dvostruke-kvalitete-proizvoda-u-eu-tvrdili-su-da-ne-mogu-pobijediti-multinacionalke-ali-uspjela-sam-8693855>

- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Barr, N., Koehler, D. J., & Fugelsang, J. A. (2015). On the reception and detection of pseudo-profound bullshit. *Judgment and Decision making*, 10(6), 549-563.
- Piltch-Loeb, R., Zikmund-Fisher, B. J., Shaffer, V. A., Scherer, L. D., Knaus, M., Fagerlin, A., ... & Scherer, A. M. (2019). Cross-Sectional Psychological and Demographic Associations of Zika Knowledge and Conspiracy Beliefs Before and After Local Zika Transmission. *Risk Analysis*, 39(12), 2683-2693.
- Popper, K. R. (1950). *The open society and its enemies*. Princeton University Press.
- Post, J. M., & Robins, R. S. (1997). *Political paranoia: The psychopolitics of hatred*. Yale University.
- Proroković, A. (2004). Breskinova skala rigidnosti. U: Proroković, A., Lacković-Grgin, K., Čubela Adorić, V. i Penezić, Z. (Ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Svezak 2*. Sveučilište u Zadru.
- Richey, S. (2017). A birther and a truther: The influence of the authoritarian personality on conspiracy beliefs. *Politics & Policy*, 45(3), 465-485.
- Rose, C. (2017). *The measurement and prediction of conspiracy beliefs*. Doktorska disertacija. Victoria Uni: Wellington. Preuzeto s: <http://researcharchive.vuw.ac.nz/handle/10063/6420>
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749-761.
- Swami, V., & Furnham, A. (2012). Examining conspiracist beliefs about the disappearance of Amelia Earhart. *The Journal of General Psychology*, 139(4), 244-259.
- Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U. S., Nader, I. W., Stieger, S., & Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71-80.
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585.

- Tanner, T. (1971). *City of Words: A Study of American Fiction in the Mid-Twentieth Century*. London: Jonathan Cape.
- Thalman, K. (2019). *The Stigmatization of Conspiracy Theory Since the 1950s: "a Plot to Make Us Look Foolish"*. Routledge.
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klofstad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., Wuchty, S., Premaratne, K. i Murthi, M. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories?. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3).
- van Elk, N. (2016) What's in a name? Asymmetries in the evaluation of religiously motivated terrorism and right-wing motivated violence in the context of the "refugee crisis". *Journal for Deradicalization*, (8), 153-177.
- van Prooijen, J. W. (2011). Suspicions of injustice: The sense-making function of belief in conspiracy theories. U: Kals, E i Maes, J. *Justice and Conflicts* (pp. 121-132). Springer, Berlin, Heidelberg.
- van Prooijen, J. W. (2016). Sometimes inclusion breeds suspicion: Self-uncertainty and belongingness predict belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, 46(3), 267-279.
- van Prooijen, J. W. (2017). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied cognitive psychology*, 31(1), 50-58.
- van Prooijen, J. W. (2019). Belief in Conspiracy Theories. U: Forgas, J.P. i Baumeister, R. *The Social Psychology of Gullibility: Conspiracy Theories, Fake News and Irrational Beliefs*, 319-333.
- van Prooijen, J. W., Van den Bos, K., & Wilke, H. A. (2002). Procedural justice and status: Status salience as antecedent of procedural fairness effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1353-1361.
- Wright, T. L., & Arbutnot, J. (1974). Interpersonal trust, political preference, and perceptions of the Watergate affair. *Proceedings of the Division of Personality and Society Psychology*, 1(1), 168-170.

11. Prilog

Prilog 1 Rezultati testiranja homogenosti varijanci Levenovim testom

Varijabla	Stručna sprema		Politička orijentacija		COVID je laž		Religioznost		Spol	
	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Vjerovanje u općenite teorije zavjera	1.14	.33	1.44	.22	.16	.68	1.14	.28	.07	.79

Napomena: $p > .05$

Prilog 2 Rezultati testiranja normalnosti distribucija Kolmogorov-Smirnovljevim testom obzirom na rezultat ostvaren na Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera

Varijabla	Stručna sprema				Politička orijentacija			COVID je laž		Religioznost		Spol	
	Niža	Srednja	Viša	Visoka	Lijeva	Centar	Desna	Da	Ne	Da	Ne	M	Ž
Vjerovanje u općenite teorije zavjera	Kolmogorov-Smirnov <i>d</i>												
	.12*	.05*	.06*	.08*	.07*	.05*	.10*	.06*	.06*	.05*	.06*	.09*	.05*

Napomena: * $p > .20$

Prilog 3 Prikaz značajnosti razlika među rezultatima na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na stručnu spremu ispitanika (izbačena „niža“ s.s.)

	Stručna sprema						F	df	p
	Srednja		Viša		Visoka				
	N=103		N=67		N=67				
	M	SD	M	SD	M	SD			
<i>Općenite teorije zavjera</i>	53.98	1.51	54.36	1.88	48.57	1.88	3.11	234/2	.04*

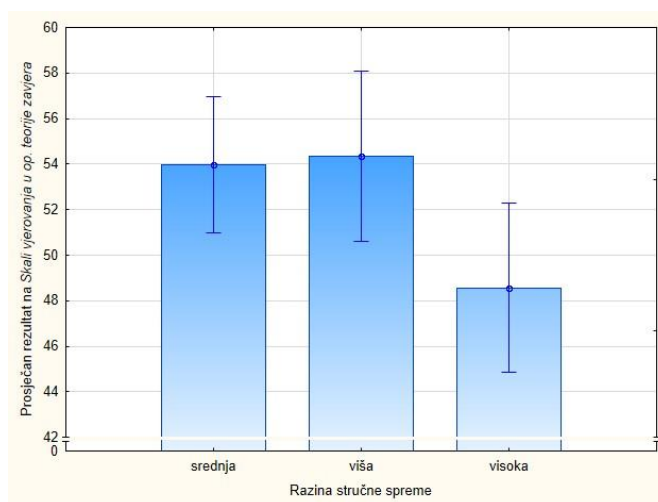
Napomena: * $p < .05$

Prilog 4 Rezultati *post-hoc* provjere razlika u rezultatima ostvarenim na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na političku orijentaciju

		<i>srednja</i>	<i>viša</i>	<i>visoka</i>
		(53.98)	(54.36)	(48.57)
<i>Stručna sprema</i>	<i>srednja</i>	-	-	-
	<i>viša</i>	1.0	-	-
	<i>visoka</i>	.08	.09	-

Napomena: * $p < .05$

Razlike između rezultata koje su ostvarili sudionici različitih razina obrazovanja, prema ovoj analizi, postoje, ali *Bonferroni testom* nije moguće utvrditi između kojih točno razina postoji razlika.

Prilog 5 Grafički prikaz prosječno ostvarenih rezultata na *Skali vjerovanja u općenite teorije zavjera* obzirom na razinu stručne spreme (izbačeni sudionici „niže“ s.s.)